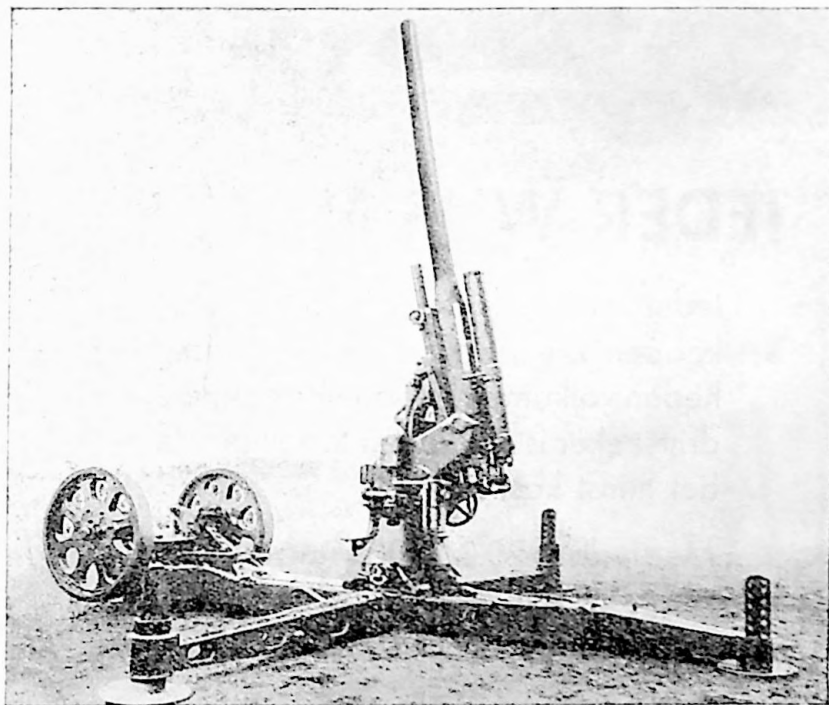

Hollandsche
Industrie- & Handelmaatschappij

Siderius N.V.
DEN HAAG

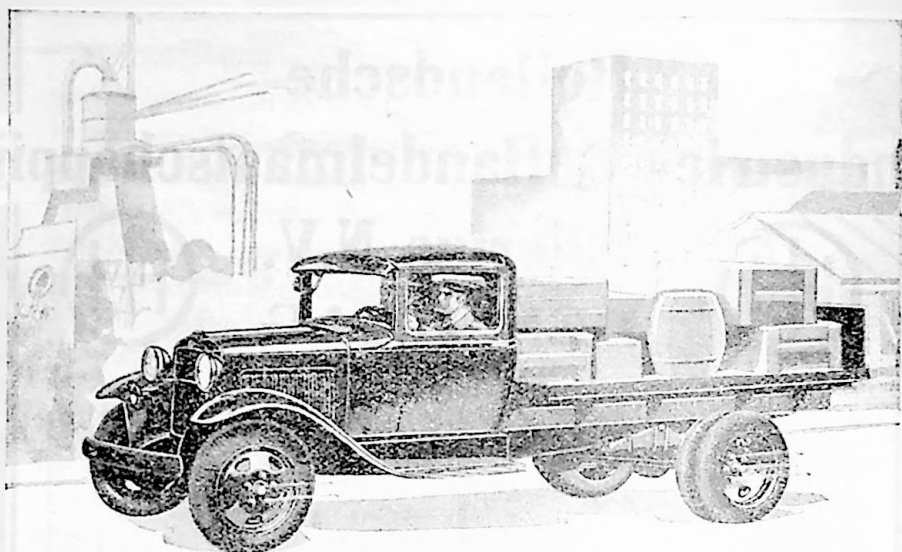

Luchtdoelkanon van 8 c.m.

Eenige

in Nederland

gevestigde Geschutfabriek.

IEDER WIJS MAN . . .

Ieder wijs man zal die automobiel koopen die onder alle omstandigheden volkomen betrouwbaar en bedrijfszeker is en die per ton/kilometer het minst kost.

Meer dan 20.000.000 maal werd daarom aan den Ford de voorkeur gegeven.

Doet als deze miljoenen vóór U en koopt een Ford.

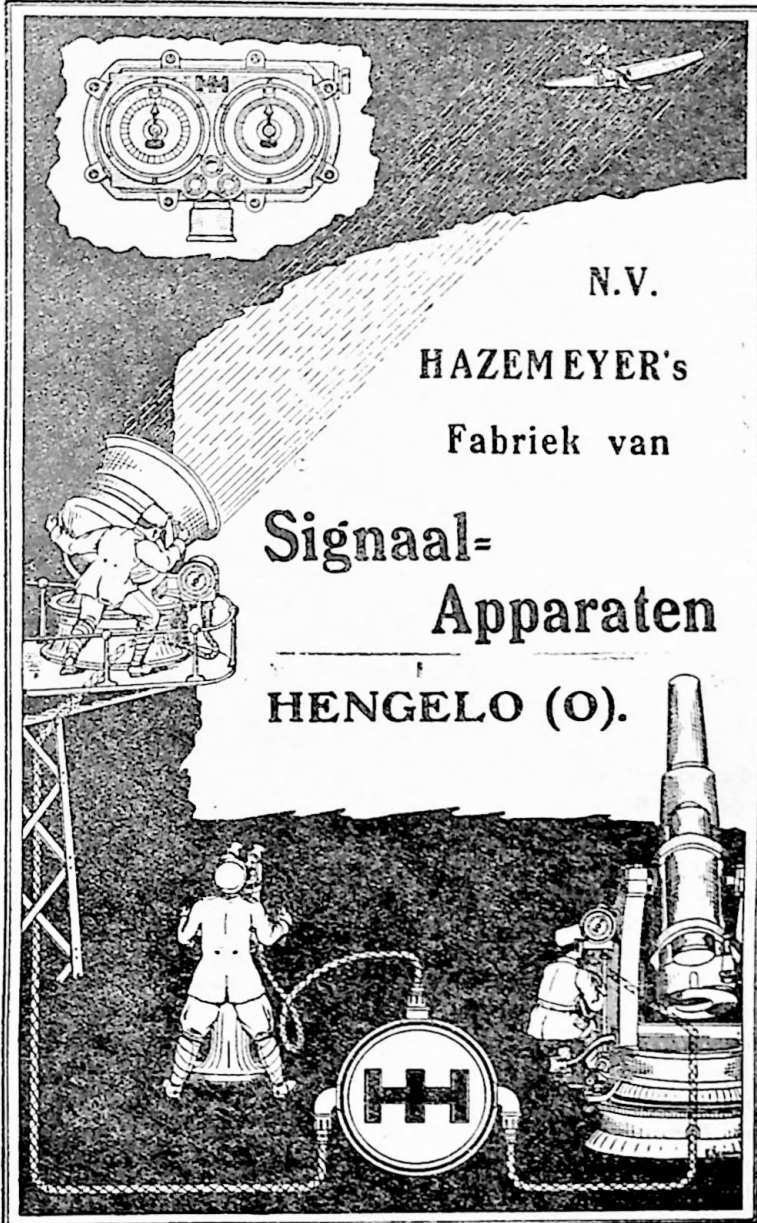
LINCOLN

Fordson

AIRCRAFT

N.V. NEDERLANDSCHE FORD AUTOMOBIEL FABRIEK · ROTTERDAM

N.V.

HAZEMEYER'S

Fabriek van

Signaal-
Apparaten

HENGELO (O).

OUDE GENEVER
& FIJNE HOLLANDSCHE LIKEUREN.

BELANGRIJKE MEDEDEELING.

MILISAFE.

Onder bovenstaande benaming zal aan onze zaak op 30 April a.s. worden toegevoegd een **Bewaarinrichting voor Militaire Kleding en Equipementen** voor reserve-officieren en met groot verlof zijnde dienstplichtigen.

De ervaring heeft geleerd, dat voor bovenstaande categoriën het opbergen voor langen tijd, (verblijf in het buitenland en Indië, groot verlof), bezwaren oplevert en de kleding vaak door mot en vocht schade ondervindt.

Tegen onderstaande prijzen worden bij ons de goederen in ontvangst genomen, gereinigd, kleine herstellingen aangebracht, verzekerd tegen brandschade, diefstal, of zoek raken en in motvrije lokalen opgeborgen.

Voor Gekleede Veldtenu en alles wat tot de uitrusting behoort
wordt per jaar berekend . . . . . f 12.50

Voor Veldtenu en wat daarbij behoort . . . . . f 10.—

Voor Dienstplichtigen . . . . . f 4.—

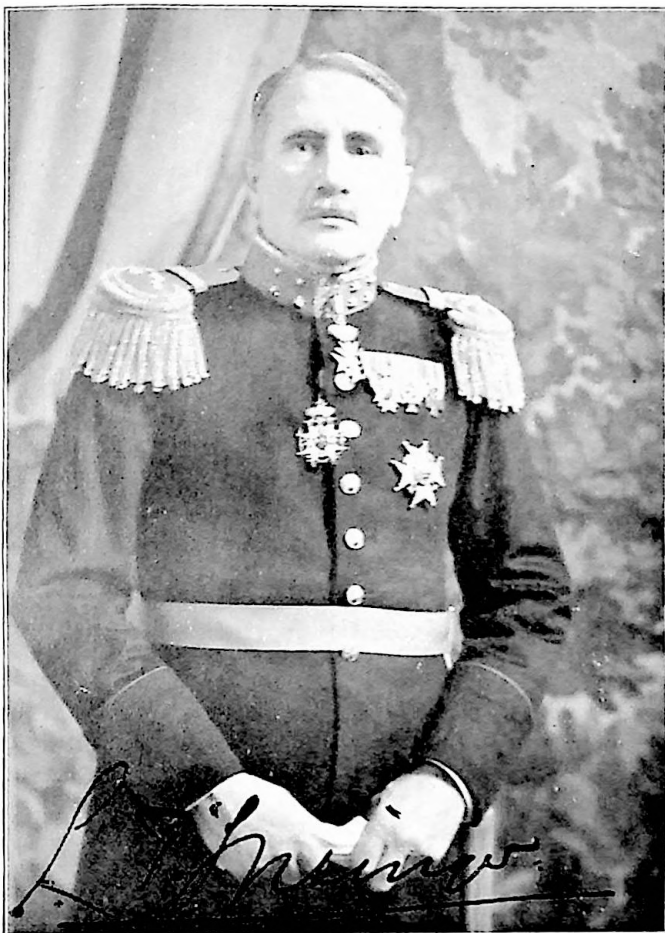
Reeds thans ontvangen wij gaarne bericht of U van deze gemakkelijke en deskundige behandeling gebruik wenst te maken.

Inleveringslijsten en inlichtingen worden gaarne verstrekt door

H. W. BLOMJOUS - Militaire Equipementen

OPGERICHT SEDERT 1910

DENNEWEG 75-77 - Tel. 112760 - 's-GRAVENHAGE.

Zijne Excellentie Luitenant-Generaal E. F. INSINGER

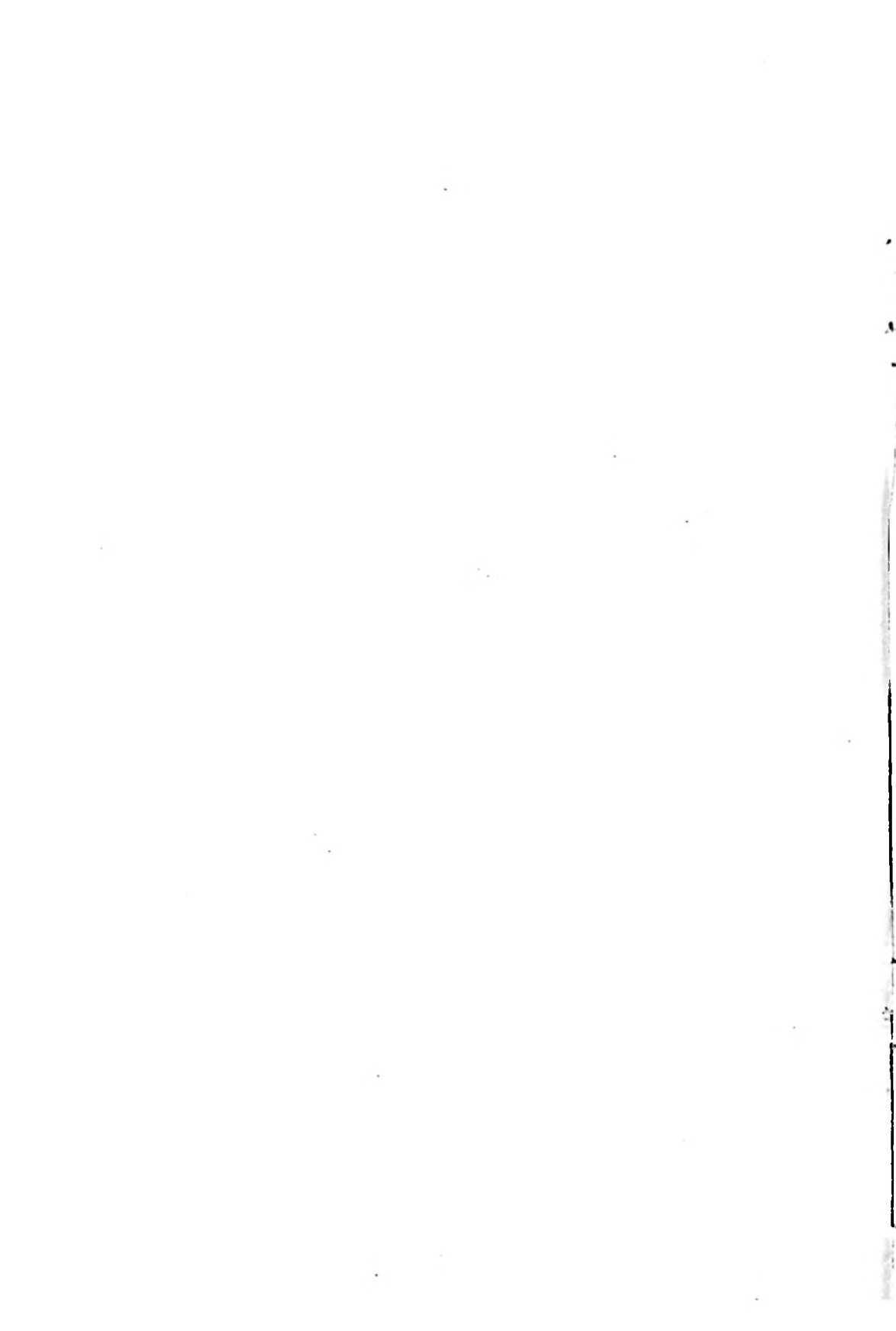
Commandant van het Veldleger,
Commandant van de Vesting Holland,
Gouverneur der Residentie.

Zooals bekend heeft Generaal INSINGER met 1 Mei 1932 den dienst met pensioen verlaten

Generaal INSINGER kan op een buitengewoon langdurige en eervolle loopbaan terug zien. Z. E. diende bijna 42 jaren als officier, waarvan ruim 7 jaren als opper-officier. Zijn groote kunde, Zijn helder inzicht Zijn doorzettingsvermogen en bovenal Zijn ongeëvenaarde werkkraft stempelden de periode van zijn leger-bevelhebberschap tot een zeer bijzondere, waarin veel voor het leger bereikt en veel voorkomen werd.

Wij wenschen den scheidenden Leger-aanvoerder het allerbeste op zijn verder levenspad en hopen dat Hij verder met belangstelling de weermacht zal blijven gadeslaan.

Zijne Excellentie kan zich overtuigd houden van den grooten eerbied en de groote dankbaarheid van hen die blijven.

OPPERBEVEL EN OORLOGSLEIDING.

Een protest van Z.E. Luitenant-Generaal
P. J. van Munnekrede.

Zijne Excellentie, Luitenant-Generaal VAN MUNNEKREDE is, naar aanleiding van zijne in 1928/29 (Ve Aflevering) in onze Vereeniging gehouden rede over de leiding van den oorlog, in achtereenvolgende artikelen in „De Gids” door den gep. Generaal-Majoor-titulair Jhr. von SCHMID bij herhaling ter sprake gebracht op een wijze, waartegen de Generaal VAN MUNNEKREDE ernstig bezwaar heeft.

Aangezien de redactie van „De Gids” opname van een verweer van den Generaal VAN MUNNEKREDE in haar tijdschrift heeft geweigerd en een voordracht in onze Vereeniging gehouden, aanleiding was tot de aanvallen op dezen Opperofficier, heeft het Bestuur, zij het ook bij wijze van *hooge uitzondering*, besloten onderstaand protest van den Generaal VAN MUNNEKREDE in het orgaan op te nemen.

REDACTIE.

De leiding van den oorlog.

Sedert April 1929 wijdt de gep. Generaal-Majoor-titulair Jhr. von SCHMID in „De Gids” eene reeks van artikelen aan het opperbevel en de oorlogsleiding. In eenige van die artikelen oefent de Generaal scherpe critiek uit op hetgeen ik in eene voordracht in de Vereeniging ter beoefening van de Krijgswetenschap op 22 Februari 1929 over de leiding van den oorlog heb gezegd. Z.H.W.G. beoogt daarin, dat het door mij als uitgangspunt gekozen geval — een oorlog waarin Nederland tegen zijn wil zou worden medegesleept — ongeschikt is als grondslag, en knoopt daaraan verschillende voor mij krenkende beschouwingen vast.

Waar de Generaal von SCHMID niet van de gelegenheid heeft gebruik gemaakt om mij in de bewuste vergadering van Krijgswetenschap te bestrijden en het maandblad „De Gids” mij ingevolge zijn stelregel, geen polemieken op te

nemen, plaatsruimte weigert om den Generaal van repiek te dienen, kan ik niet nalaten, om ten ernstigste te protesteeren tegen deze wijze van strijden, waarbij men bovendien den aangevallene de gelegenheid beneemt zich te verdedigen.

Ik betuig het Bestuur van Krijgswetenschap mijn welgemeenden dank voor het opnemen van deze regelen.

VAN MUNNEKREDE.

Bijeenkomst van 8 April 1932 te 's-Gravenhage.

Voorzitter: Z.E. Luitenant-Generaal b.d. C. A. PRINS.

De Voorzitter, M. H. Ik open de vergadering en heet U allen welkom. Aangezien er geen huishoudelijke zaken te behandelen zijn, geef ik terstond het woord aan den Kapitein van den Generalen Staf WILSON, Leeraar aan de Hoogere Krijgsschool.

DE OPERATIEN VAN HET 8e DUITSCHE LEGER IN RUSLAND EN OOST-PRUISEN VAN 15 SEPTEMBER 1914 TOT EN MET DEN TERUGTOCHT IN DE STELLING DER MASOERISCHE MEREN EN VAN DE ANGERAPP (16 NOVEMBER 1914); BENEVENS DE VERDEDIGING VAN DEZE STELLING.

Mijnheer de Voorzitter, Mijne Heeren,

Het is mij een bijzonder voorrecht voor onze vereeniging een rede te mogen uitspreken over een krijgsgeschiedkundig onderwerp. Met groote voldoening heb ik vastgesteld, dat evenals het vorige jaar een dergelijk onderwerp op het werkprogramma is geplaatst. De bestudeering van het krijgsgeschied uit het verleden en speciaal die uit het nabije verleden, is uitermate leerzaam en vormend. Zij leert ons de practische ervaringen van leiders en uitvoerders kennen en geeft een inzicht in de moeilijkheden, die tengevolge van de ongewisheid, de wrijving, de fouten in de uitvoering, den wil van den vijand en tal van andere factoren, moeten worden overwonnen.

De bestudeering is te nuttiger, naarmate de verschillende factoren, die hun invloed op de operatiën doen gelden, overeenkomen met die, welke men voor de eigen weermacht zal mogen verwachten. Eenige dezer factoren zijn:

de grootte, organisatie, bewapening, geoefendheid en aanvoering der wederzijdse strijdkrachten:

het terrein en

de aard der strategische en tactische operatiën.

Ik hoop aan het einde van mijn voordracht te kunnen aantonen, dat zoo er één krijgskundige handeling is geweest, waarvan deze factoren, die waaronder ons leger zal moeten strijden, benaderen, dit de veldtocht is geweest, die thans het onderwerp van mijn bespreking zal uitmaken.

Merkwaardigerwijze is de literatuur over deze episode uitermate klein. SCHWARTE b.v. wijdt aan deze operatiën slechts 3 bladzijden en laat een gedeelte zelfs geheel buiten beschouwing.

Het bespreken van een krijgsgeschiedkundige periode in een vergadering van eenige grootte, biedt altijd moeilijkheden, omdat het gesproken woord den luisteraar slechts een onvolkomen beeld kan geven. Het verheugt mij daarom, dat de 1e Luitenant der Infanterie J. BAUBOUX, gedetacheerd bij de Hoogere Krijgsschool, zoo welwillend is om gedurende de voordracht mijn woorden voor U te willen toelichten op de kaart.

Ik mag wel beginnen met den heer BAUBOUX voor zijn beleefdheid van deze plaats een woord van hartelijken dank te zeggen.

I. Het terrein tusschen de Njemen—Bobr—Narewlinie en de Oost-Pruisische-meren-Angerappstelling.

Het gebied maakt deel uit van de Noordduitsehe-Russische laagvlakte, waaruit zich plaatselijk heuvelruggen verheffen.

Het terrein tusschen de grens en de Njemen is golvend, open heuvelland, dat na regenval al spoedig de troepenbewegingen hindert. Het wegemet is bijzonder slecht, de

landwegen zijn normaal voor auto's, na regenval ook voor gewone troepenvoertuigen onbruikbaar.

In Oost-Pruisen is het wegennet goed.

Tusschen Augustowo-Suwalki en de Njemen ligt een geweldige moerassige boschgebied, het Augustowerwoud, waarin vele meren en kanalen voorkomen. Dit moerasgebied zet zich naar het Z.W. tusschen Bobr-Narew en de grens voort. Vooral bij Ossowjetz is het voorterrein moerassig. Meer Westelijk bestaat het uit breede moerassige dalen, gescheiden door zeer lage heuvelruggen, die zich evenwijdig aan de grens uitstrekken. Soldau ligt op zoo'n rug, Mlawa eveneens. Is men meester van zoo'n plaats, dan beheerscht men de beide aangrenzende, geheel open dalen. Het terrein lijkt hier sprekend op onze Linde- en Tjongervalleien met de tusschengelegen hoogere strook van Wolvega.

Het Duitse land, Oostelijk van de meren is een golvend laag heuvelland, met plaatselijk kegelvormige heuvels, zooals wij die bij Velp kennen (Zijperberg, enz.). Het bestaat uit bouwland, afgewisseld met kleine boschperceelen en meertjes en leent zich voortreffelijk voor het vertragen van 's vijands opmarsch.

In den vierhoek Lötzen-Marggrabowa-Lyck-Johannisburg liggen niet minder dan 50 groote en kleine meren. De hoofdwegen voeren op verschillende plaatsen door accessen, die soms défilé's vormen. Het terrein bestaat uit heuvelland van 30 tot 40 meter hoogte.

In dit heuvelland komen echter lage, drassige terrein-gedeelten voor. Oostelijk van de Löwentin See voert de groote kunstweg Marggrabowa-Lötzen door een dergelijk, kilometers lang en breed terrein.

Lyck vormt een wegenknooppunt te midden van een doolhof van meren en bosschen.

Ter weerszijden van de spoorlijn van Gumbinnen naar Kowno ligt in O. Pruisen zacht golvend, laag en open heuvelland, waardoor kleine riviertjes stroomen. Er komen specifiek Nederlandsche weigebieden voor. Noord van de spoorbaan wordt het land steeds vlakker en minder bedekt;

bij Pillkallen bestaat het uit vrijwel volkomen vlak en open bouwland.

Noordelijk van de lijn Angerburg-Suwalki komen vrijwel geen meren voor.

N.O. van Goldap ligt het merkwaardige gebied van de Rominter heide, die geen heide is, doch die bestaat uit een woud met een grootste afmeting van Oost naar West van 25 K.M. en van Zuid naar Noord van 15 K.M. Het wordt gevormd door zeer hoog opgaand gemengd bosch, plaatselijk met veel onderhout.

In 1914 was er door dit gebied slechts één doorgaande verharde weg, waaraan het aan den Duitschen keizer toebehoorende jachtslot was gelegen. Ook het aantal landwegen was gering; de toestand dezer wegen liet intensief verkeer met voertuigen — vooral in regenperioden — niet toe.

Het woud is buiten de wegen bezwaarlijk begaanbaar tengevolge van het onderhout, maar vooral door den op vele plaatsen moerassigen bodem. Deze zachte plekken zijn door de bodembegroeiing zeer moeilijk te onderkennen. In het bosch komen talrijke open plekken voor, als kleine (veelal moerassige) weiden, die vooral langs de beekjes zijn gelegen, voederplaatsen voor het wild, vischvijvers en meertjes. Vertragend optreden tegen een opmarcheerenden vijand is daar ter plaatse zeer goed uitvoerbaar.

Alles bijeengenomen vormt het bosch een terrein, dat aan het doortrekken met groote troepeneenheden vele moeilijkheden biedt, ook voor wat de legering aangaat.

II. De Operatiën gedurende de bevelvoering door Generaal von Schubert.

1. *De strategische toestand in O. Pruisen omstreeks 15 September 1914.*

Zooals u bekend is, was het aan den Generaloberst von HINDENBURG gelukt om van 23 Augustus tot 15 September Oost-Pruisen te bevrijden van de binnengedrongen Russische legers. In den slag bij Tannenberg werd het Narew-

leger grootendeels vernietigd, terwijl het Njemenleger van den Generaal RENNENKAMPF op 10 September den terugtocht in Oostelijke richting aanvaardde en onder sterken druk van de zegevierend voorwaarts rukkende Deutsche troepen terug week naar de Njemenlinie en hare steunpunten, de vestingen Kowno, Olita en Grodno. Den 15en September verliet de laatste Rus den Oost-Pruisischen bodem.

Veel minder goed verliepen de operatiën van het Oostenrijk-Hongaarsche leger in Galicië. Van twee zijden bedreigd moest dat leger in Westelijke richting teruggaan in de strook tusschen de Karpathen en den Weichsel.

Herhaalde malen had de O. H. legerleiding aan de Deutsche Oberste Heeresleitung (O.H.L.) om directen steun van Deutsche troepen gevraagd, doch de O.H.L. had vermeend aan dezen oproep geen gevolg te kunnen geven vóór en aler met de beide tegenstanders in O.-Pruisen zou zijn afgerkend.

Toen nu RENNENKAMPF's leger zeer geschokt en met groote verliezen den terugtocht ondernam, was het oogenblik aangebroken om den bedreigden bondgenoot directen steun te verleenen. Na uitvoerige beraadslagingen over verschillende mogelijkheden om dien steun zoo krachtadig mogelijk te doen zijn, werd 17 September besloten, dat de in Oost-Pruisen aanwezige macht grootendeels als een nieuw te vormen 9e leger in Polen op den Noordelijken vleugel der O.H. legers zou optreden, terwijl slechts zwakke krachten als het 8e Leger in O. Pruisen zouden blijven. Als C. van het 9e Leger werd General-oberst von HINDENBURG aangewezen, onder wiens bevelen de nieuwe C. van het 8e Leger, General der Artillerie von SCHUBERT zou worden gesteld.

2. *Sterkte van het 8e Leger.*

Deze is in *bijlage I* weergegeven gedurende het geheele tijdvak der operatiën.

Op 18 September telde het leger:

- 1 actief legerkorps (I);
  - 1 reserve legerkorps (I Res.);
  - 1 reserve divisie (3 Res.);
  - 2 landweerdivisiën (Hauptres. Königsberg en 1 L. W. Div.);
  - 3 landweerbrigaden (6, 9 en 70);
  - 1 cavaleriedivisie (1 C.D.).
- Totaal 8½ divisie en 1 cav. div.

In *Bijlage II* is de sterkte van het 8e leger voor verschillende oogenblikken uitgedrukt in bataljons, escadrons en stukken geschut. Vergelijkenderwijze is daarnaast een soortgelijke opgave voor het Nederlandsche leger opgegeven. Duidelijk blijkt, dat de materieele gevechtskracht van het 8e leger die van ons leger niet overtroef, vooral niet, indien men het bijna totale gemis aan mitrailleurs in rekening brengt.

Reserve- en actieve troepen zijn hierbij vergeleken met onze veldlegertroepen, landweer en landstorm met de troepen van onze hoog genummerde regimenten.

3. *Sterkte der Russen.*

Deze is vastgelegd in *bijlage III* en op *schets 1*. Er waren 4 Russische groepen:

a. Het 1e Lr., sterk 16½ inf. divisie en 4½ cav. div. achter de Njemen. Het leger was sterk gehavend en behoefde rust.

b. Het 10e Lr. achter de Bobr, sterk 6—8 divisiën en 3 cav. div.

c. Het 2e Lr. achter de Narew, sterk 6½ divisie en 1 à 1½ cav. divisie.

Dit leger had de nederlaag van Tannenberg geleden.

d. De afdeling Warschau, sterk 2 inf. en 2 cav. div.

Totaal 31 tot 33 infanteriedivisiën,

11 cavaleriedivisiën.

Het Duitsche 8e Leger moet dus den strijd aanbinden tegen een meer dan drievoudige overmacht. Deze overmacht komt nog meer tot uiting, indien men bedenkt, dat de Rus-

sische divisie 16, de Duitse slechts 12 bataljons infanterie telde.

4. *Opdracht voor het 8e Leger; beschouwingen.*

De opdracht, welke de nieuwe commandant, Generaal VON SCHUBERT op 17 September ontving, luidde:

„Die 8. Armee übernimmt die Sicherung von Ost-und West-Preuszen gegen erneuten russischen Einfall“.

De vraag rijst hoe een dergelijke opdracht moet worden uitgevoerd. Daarvoor is het noodig om zich de grootte van het te beschermen gebied voor oogen te stellen. Laat men het gebied N. van de Memel buiten beschouwing en realiseert men de opstelling der Russische legers goed, dan kan gezegd worden, dat het te beschermen gebied een bedreigde grenslijn van 300 K.M. (Memel tot Mlawa = Nieuweschans-Winterswijk-Dordrecht) en een minder bedreigde grenslijn van 100 K.M. (Mlawa tot Thorn = Bergen-op-Zoom-Weert) bezat. (vgl. Schets 1).

Verwacht kon worden, dat de Russische legers achter de beschermende Njemen-Bohr-Narewlinie zouden worden gereorganiseerd en versterkt en dat deze legers binnen afzienbaren tijd als een lawine Oost-Pruisen zouden binnenvallen. Deze inval moest onherroepelijk eindigen in een verdedigingsoorlog op Oost-Pruisischen bodem, dat besefte en de Generaloberst VON HINDENBURG en de Generaal VON SCHUBERT.

Twée vragen moesten dus worden beantwoord:

a. Waar zou de uiteindelijke tactische verdediging moeten worden gevoerd.

b. Hoe kon de vijand zoo lang mogelijk worden gehinderd en zijn opmarsch vertraagd, opdat het probleem der tactische verdediging zoo ver mogelijk werd verschoven.

Ad a. In Z.O. Oost-Pruisen is het gebied der Masurische meren gelegen, dat voor groote operatieve bewegingen minder geëigend is. Reeds in Augustus en September was dit merengebied door den commandant der aldaar gelegen Feste Boyen (Lötzen) in staat van tegenweer gebracht.

Thans gelaste Generaloberst von HINDENBURG het verder inrichten dezer stelling, die Noordelijker langs de Ange-rapp en den Inster verlengd moest worden tot de Memel.

In het Noorden werd een stelling voor ongeveer één legerkorps ingericht bij Wirballen, terwijl aan de Zuidgrens een dergelijke stelling nabij Mlawa werd aangelegd; overigens werden aan de Zuidgrens geen werken gemaakt. Het zeer moeilijke merengebied van Ortelsburg, Pannenberg en Allenstein en de treurige ervaringen, die het Russische 2e Leger daar had opgedaan, zouden de Russische legerleiding wel weerhouden om hier hoofdkrachten in te zetten.

Ad b. De O. H. L. had op 16 September hare inzichten ter zake aan den C. van het 8e Leger medegedeeld; deze C. moest „alle Mittel in Bewegung setzen um die im Bereich der 8. Armee befindlichen russischen Eisenbahnen nachhaltig zu zerstören” en bovendien „im weitestem Umfange gründliche Eisenbahnzerstörungen in Rusland durch Agenten” gelasten.

Generaloberst von HINDENBURG had vóór zijn benoeming tot C. van het 9e Leger dientengevolge nog gelast (17 September):

- a. Innemen van de vesting Ossowjetz aan de Bobr;
- b. Vernieling van de spoorlijn Bjelostok-Grodno.

Ter dekking van deze ondernemingen moest het Augustowerwoud van vijanden worden gezuiverd en stevig in Duitse handen zijn.

Voorts werd een verrassende onderneming tegen de vesting Grodno tot de mogelijkheden gerekend.

Generaal von SCHUBERT, die op 19 September uit de Vogezen te Insterburg in het Hoofdkwartier aankwam en daar door zijn Chef van den Staf, Generaal-Majoor GRÜNFERT omtrent de gegeven bevelen werd ingelicht, kon zich met de algemeene strekking daarvan vereenigen.

Hiermede begint de eerste episode van dezen interessanten veldtocht: *het verstoren van de rust bij den voorloopig*

onbeweeglijken tegenstander door offensieve ondernemingen, het vernielen van zijn aanvoercwegen en het misleiden omtrent de werkelijke sterkte der in O.-Pruiscn aanwezige troepen.

In beginsel liet de gegeven opdracht een andere handelwijze niet toe. De in zeer duidelijke bewoordingen gestelde aanwijzing om 's vijands spoorlijnen grondig te vernielen, kon alleen door actief optreden worden ten uitvoer gebracht.

Bovendien was het operatiegebied van het 8e Leger nevenoperatietooneel; de hoofdmanoeuvre werd in Polen ingezet. Daarom was het zaak zooveel mogelijk Russische troepen te binden en het transport van korpsen van het Russische N.W. front naar Polen tegen te gaan. Hiertoe moest men den tegenstander misleiden, voortdurend den indruk verwekken, dat het Duitse 8e Leger een krachtig offensief orgaan was, dat den Noordelijken vleugel der in Polen strijdende Russen zou bedreigen, als het Russische Noordwestfront zou worden verzwakt.

Een dergelijk optreden zou bovendien de reorganisatie van het 1e en 2e Russische leger vertragen en het zelfvertrouwen der geschokte Russen nog meer in ongunstigen zin beïnvloeden.

Het zou een grove strategische fout zijn geweest, indien het Duitse 8e Leger een defensieve stelling had bezet, teneinde de Russische invasie af te wachten.

Dat de Duitse legercommandant dit heeft ingezien, en den moed heeft gehad om aan zijn weinige troepen, die sterk hadden geleden en reeds 5 weken lang zware marschen en 3 groote slagen hadden meegemaakt, nieuwe uitermate zware eischen te stellen, strekt hem tot eer.

Dat de generaal VON SCHUBERT daarbij naar veler meening wel eens te veel van de overwinnaars van Tannenberg en de Masoerische meren heeft gevergd en den Russischen tegenstander misschien te veel heeft onderschat, is n.m.m. bijzaak. Als verontschuldiging kan zeker dienen, dat deze

chef in een geheel vreemde omgeving kwam en zelfs zijn korpsecommandanten niet kende.

De vraag rijst of de Duitse O.H.L. niet juister had gehandeld, door de bevelsverhouding in het Oosten anders te regelen en onmiddellijk den toestand te scheppen, zooals deze eerst anderhalve maand later is ontstaan, n.l. door G.O. VON HINDENBURG tot Opperbevelhebber voor het Oosten te benoemen en als legercommandanten voor het 8e en 9e Leger aan te wijzen de oudste korpsecommandanten, i.e. onderscheidenlijk de generaals VON FRANÇOIS en VON MACKENSEN. Deze Duitse generaals hadden in het Oosten hun sporen verdiend en kenden den toestand bij vriend en vijand.

Onjuist was — vooral na de ervaring met de combinatie VON BÜLOW—VON KLÜCK — het stellen van C-8e Lr. onder C-9e Lr. De taak werd voor laatstgenoemde autoriteit te zwaar.

5. *De offensieve operatiën naar de Njemen en naar Ossowjetz.*

En thans het verloop der gebeurtenissen in dit eerste tijdvak.

Op 20 September stond het leger — ingevolge de laatste bevelen van G.O. VON HINDENBURG — als aangegeven op Schets 1, d.w.z. in een reusachtige cordonopstelling zonder gros er achter.

Volgens deze bevelen moesten:

1 L. W. Div. (v. d. Goltz) Ossowjetz beschieten en nemen, waartoe zwaar geschut per trein uit Koningsbergen en Lötzen, werd aangevoerd;

3 Res. Div. uit Augustowo het Augustower woud zuiveren en in de richting Dombrowo doorstooten, teneinde de vesting Ossowjetz met haar zeer sterk moerassig voorterein in den rug te komen.

Voorts was I A. K. (met 1 C. D.) van Mariampol in opmarsch naar het Zuiden, terwijl I Res. K. en Div. Königsberg defensief in de Wirballer stelling stonden en

de 9 L. W. Brig. territoriale bezetting van Tilsit vormde.

G.O. v. HINDENBURG wenschte dus den vijand op verschillende punten aan te vallen: Ossowjetz—Dombrowo—Grodno. Generaal VON SCHUBERT stemde daarmee in.

Ik merk op, dat — als men inderdaad een sterken tegenstander wil binden — de aanval op verschillende punten de meest juiste vorm is. Generalleutnant v. MORGEN, C.-3 Res. Div., schrijft in zijn boek, dat hij den Legercommandant heeft geraden, om met het *verzamelde* 8e Leger een stoot te doen in het Russische verdedigingsstelsel. Ik geloof niet, dat dit een betere oplossing zou zijn geweest. In de eerste plaats zou de verzameling veel tijd hebben gekost, maar voorts is de bindende kracht van een stoot op één plaats minder groot dan die van een aantal kleinere aanvallen op uiteengelegen punten. Vooral in dit geval, waar de tegenstander gedemoraliseerd was en ondanks 3-voudige overmacht achter zijn rivieren bleef, was het zaak om iets te wagen en kon men dingen doen, die men in normale omstandigheden wel zou hebben nagelaten. Het gevaar voor de afzonderlijk optredende Duitse groepen moest in dit geval worden aanvaard, omdat het tegenover de Russen niet groot was.

Generaal VON SCHUBERT heeft dit ingezien, en zijn ondercommandanten ruim gestelde directieven gegeven. Zij moesten — en hun namen stonden daar borg voor — zelfstandig en zeer beweeglijk optreden, intimideeren en veel wagen, maar daarbij tevens op de nevingroepen letten om deze zoo noodig snel te kunnen helpen.

Het is — volgens het Russische stafwerk — aan het D. 8e Leger op deze wijze gelukt de Russische legerleiding tot 30 September volkomen te misleiden over zijn sterkte. Toen werd op een Duitsch officier een stuk gevonden, dat de oogen opende. Juist de aanvallen in verschillende richtingen hebben de Russische leiding in de war gebracht, waardoor Duitse formaties van 1 divisie of 1 L.K. aan Russische zijde een leger bonden.

(Gaan we thans na, hoe Generaal v. SCHUBERT's pogingen verliepen.

Ik roep nog even in Uwe herinnering, dat G. O. VON HINDENBURG drie ondernemingen had gelast, n.l. tegen Ossowjetz, tegen Dombrowo en tegen de Njemen (Grodno). Al spoedig bleek, dat de vijand het gebied van het Augustowerwoud, dat voor den aanval in de richting van Dombrowo gezuiverd moest worden, trachtte dras te zetten door watertoevoer uit het Augustowerkanaal. De C. der 3 Res. Div. meldde zelfs op 20 Sept., dat het woudgebied alleen lands de chausseeën begaanbaar was.

Dientengevolge was naar de meening van C.-8e Leger het offensief in de richting van Dombrowo van de baan en daarmee tevens de steun, die een stoot in die richting over de Bobr aan de tegen Ossowjetz optredende troepen had kunnen brengen.

Hierdoor moest nu te meer zorg worden besteed aan een aanval over Njemen. Generaal VON SCHUBERT somt daarvoor een aantal steekhoudende andere redenen op, die naar zijne meening dezen aanval noodzakelijk maakten en wel (zie ook schets 2):

a. Tusschen Grodno en Olita schenen nog slechts zwakke Russische troepen te staan, waar het 1e Leger Noordelijker en het 10e Zuidelijker was teruggegaan.

b. Er werd door vliegers druk spoorwegvervoer richting Polen gemeld op de lijn Wilna—Grodno—Bielostok. Gen. v. SCHUBERT wenschte deze vervoeren te verhinderen en de troepen door zijn eigen leger te doen aantrekken, teneinde het 9e leger in Polen te ontlasten. Het eenige middel daartoe was vernieling van die lijn Noord van Grodno. Dit paste in de zeer positieve opdracht der O.H.L. „alle Mittel in Bewegung zu setzen“ om de Russische spoorwegen te vernielen. De Duitse agenten deden tot nu toe niets, dus moest de troep het doen.

Als strategisch vernielingsobject werd het station Porseeze, 30 K.M. N.O. van Grodno aangewezen. Naar dit

station voerde een 20 K.M. lange kunstweg uit het aan de Njemen gelegen oord Druskieniki. Op den Westelijken oever was dit plaatsje langs een landweg te bereiken, die 14 K.M. van de rivier in een chaussee overging. Noodig was dus een rivierovergang, gevolgd door een doorstooten over ruim 20 K.M. diepte. De 1 C.D. was uitgeput en voor de taak ongeschikt.

Generaal v. SCHUBERT bestemde er dan ook het I A. K. voor. De Korpsecommandant, Generaal von FRANÇOIS, ontving in den avond van 22 September 1914 het volgende — in den vorm van een directieve gestelde — bevel:

„I A. K. krijgt opdracht de spoorbaan Grodno-Wilna en in het bijzonder het station Porzeeze grondig te vernielen. Het moet daartoe op 24 September 1914 den Njemen bij Druskieniki bereiken; een sterke afdeeling van alle wapens moet in de richting van Sopoekinie en Grodno demonstreeren. 1 C. D. bij Sereje wordt aan het A. K. toegevoegd.”

Gen. v. SCHUBERT wilde voorts het gros der 3 Res. Div. uit Augustowo aantrekken en dit den C.-I A. K. ter beschikking stellen als reserve. Deze divisie was bij Augustowo overbodig geworden; de 6 L.W. Brig. en een deel der 3 Res. Div. zouden als defensieve rugdekking van het I A. K. den Noordrand van het drasse Augustowerwoud bezetten. v. SCHUBERT achtte de daar ingenomen stellingen „buitengewoon sterk.” (Zie ook schets 3).

Indien de Russen den aanval naar Druskieniki met een tegenaanval op den Westelijken Njemenoever zouden beantwoorden, zou dit den Generaal v. SCHUBERT aangenaam zijn. Hij zou dan het versterkte I Res. K., dat bij Wirballen stond in de Noordelijke flank van de Russische krachten aanzetten en hoopte op deze wijze het Russische leger opnieuw een klap te kunnen toebrengen.

Beschouwen we dit plan, dan zijn de samenstellende bouwstenen van het fundament n.m.m. de volgende:

1°. Gedurfdheid, gebaseerd op het feit, dat men tegen-

over een vleugellammen, gedemoraliseerden en gedesorganiseerden tegenstander stond;

2°. Snelheid, teneinde de verrassing te doen werken vóór het gat Grodno-Olita zou zijn opgevuld en tevens, omdat de Russische krachten dagelijks sterker werden;

3°. Concentratie van zoo sterk mogelijke krachten;

4°. Sterk vertrouwen op de onbegaanbaarheid van drasgezette terreinen.

In zijn geheel genomen een stout plan, dat verschillende van U waarschijnlijk te gewaagd zullen vinden. Men moet evenwel dit plan zien in den tijd van September 1914 na de geweldige successen van het 8e leger. Zooals Generaal VON SCHUBERT het zoo mooi zegt: „Welk een indruk zou het op de Russen hebben gemaakt, als de commandovlag van I. A. K. op den Oostelijken Njemenoever zou worden geplant en zij zouden bemerken, dat zelfs de groote rivier den Duitschers geen halt toeriep.”

Wanneer men de weifelende houding der Russische leger- en legergroepscommando's ziet, die *angst*, er is geen ander woord voor, die zij voor het Duitse 8e leger hadden, verschijnt het plan Druskieniki wel in een bijzonder licht.

Oe onderneming is evenwel op niets uitgelopen. Ik kan, in verband met den beschikbaren tijd, het tactisch gebeuren niet uur voor uur volgen en moet dus volstaan met U in het kort eenige beschouwingen te geven.

De geheele Druskieniki-affaire heeft aanleiding gegeven tot een uitvoerig geschrijf tussehen het Kriegsarchiv en Generaal VON FRANÇOIS eenerzijds en Generaal VON SCHUBERT anderzijds. Eerstgenoemden veroordeelen de „Musarenritt nach Druskieniki” onomwonden en achten de geheele onderneming veel te gewaagd.

Zoo leert een bestudeering van Generaal VON FRANÇOIS' boekje (vermeld in de bronnenlijst), dat de Generaal VON SCHUBERT den toestand te optimistisch heeft ingezien. Gen. VON FRANÇOIS toch beweert, dat hij reeds in den avond van 23 September zooveel gegevens van den vijand had, ook

op den Westelijken Njemenoever en ook in de Zuid. flank van den opgegeven marschweg ¹⁾, dat hij en al zijn staf-officieren geen vertrouwen in de onderneming hadden.

Het geschrijf der beide generaals is vrij onverkwikkelijk. Generaal VON SCHUBERT zegt vrijwel openlijk, dat Gen. VON FRANÇOIS zijn bevelen heeft gesaboteerd, VON FRANÇOIS wijst op de groote vermoedheid zijner troepen. Indien dit laatste juist is, is het een doorslaggevend argument: het is een onvergeeflijke fout, indien men zijn troepen doodmanoeuvreert. Doch VON SCHUBERT merkt schamper op, dat 90 K.M. in 5 dagen toch geen huzarenrit mag worden genoemd en dat een troep, die een doel niet bereikt, *steeds* de schuld geeft aan slechte verpleging, vermoedheid en slechte wegen. Merkwaardig noemt hij het, dat die klachten steeds van het actieve I A. K. ²⁾ kwamen, terwijl de 3 Res. Div. klahteloos minstens evenveel presteerde.

Wanneer men v. SCHUBERT's boekje heeft gelezen, verschijnt de figuur van Generaal v. FRANÇOIS in een weinig eervol daglicht. Het is daarom een verheugend feit, dat de laatste zijn welversneden pen heeft ter hand genomen om zijn vroegeren Chef van repliek te dienen. Te meer verheugend, omdat uit zijn werkje, dat alle door het I A. K. ontvangen en gegeven bevelen bevat, wel duidelijk blijkt, dat al moge de C.-I A. K. voor zijn persoon tegen het Druskienikivontuur zijn geweest, hij de bevelen van zijn Chef loyaal en energiek heeft uitgevoerd. Ook hier toonde de zeer vastberaden, doortastende en bekwame generaal, die echter als lastig bekend stond, dat hij als korpscommandant over buitengewone capaciteiten en over een goeden strategischen blik beschikte. ³⁾

Hij baseert zijn bezwaren tegen de onderneming naar Druskieniki in hoofdzaak op 3 feiten:

-
- 1) Het geheele 10e Russische leger rukte hier op.
  - 2) Deze smet heeft I A. K. echter geenszins verdiend.
  - 3) De beteekenis van generaal VON FRANÇOIS dringt langzaam maar zeker door; eindelijk begint men o.a. in te zien, dat aan dezen korpscommandant het leeuwendeel van het succes van den slag bij Tannenberg toekomt.

1°. dat de strategische beteekenis der voorgenomen spoorwegvernietiging overschat werd, omdat de vernietiging slechts één der zes uit Rusland naar Polen voerende spoorlijnen onklaar zou maken en omdat het vernietigingspunt op de lijn zelve te Noordelijk lag. Het 2e en 10e Leger konden toch naar Polen worden vervoerd; alleen het afvoeren van het 1e Leger zou worden bemoeilijkt, doch dit was zóó door-eengerammeld, dat van een vervoer naar Polen geen sprake kon zijn. (Schets 1.)

2°. Onderschatting van de Russische krachten W. en O. van de Njemen nabij Druskieniki (zie boven) en van de uit de omgeving van Grodno oprukkende tegenstanders;

3°. Onvoldoende dekking van de onderneming in den rug, daar Augustowo te zwak was bezet. v. FRANÇOIS werpt v. SCHUBERT in het gelaat, dat hij de beteekenis van het uitermate belangrijke wegenknooppunt Augustowo niet voldoende heeft ingezien. Ik vermeldde U reeds, dat v. SCHUBERT echter vertrouwde op de onbegaanbaarheid van het drasgezette terrein om en nabij het Augustower woud.

Door allerlei omstandigheden (v. SCHUBERT zegt: „tegenwerking”, v. FRANÇOIS toont echter aan: „door gevechten met de W. van Druskieniki staande Russen en door de sterke Russische stelling achter den Njemen bij Druskieniki”) kon de rivierovergang eerst in den middag van 26 September (dus 2 dagen te laat) beginnen. De verrassing was echter al lang zoek, daar gebleken is, dat Russische patrouilles den opmarsch van het I A. K. van uur tot uur aan de Russische legerleiding hebben weten te melden. Toen nu op het oogenblik van den overgang (de eerste pontons gingen juist te water) vliegers meldden, dat zeer sterke Russische colonnes ter gezamenlijke lengte van 70 K.M. uit Noordelijke richting op den O. oever oprukten en het overgangspunt al dicht waren genaderd, heeft Generaal v. FRANÇOIS de overtocht afgelast en heeft hij zijn troepen teruggenomen.

Bij het beoordeelen van Generaal von SCHUBERT's houding moet men wel in beschouwing nemen, dat de Generaloberst von HINDENBURG en de O. H. L. zijn plannen achtereenvolgens op 24 en 25 September 1914, hadden goedgekeurd. De eerste wijst er daarbij nog eens uitdrukkelijk op, dat het bij een eventueel teruggaan van het 9e leger van het grootste belang was om de spoorwegen op Russisch gebied en in de te ontruimen Duitse grensstreek grondig te vernielen, daar dit naar zijne meening het beste middel was om een overmachtig Russisch offensief op besliste wijze te beïnvloeden.

Dat v. SCHUBERT er dus alles op heeft gezet om de spoorlijn Wilna-Grodno aan dit procédé te onderwerpen, teneinde het 9e leger te ontlasten, is in dit licht begrijpelijk; dat hij den tegenstander sterk heeft onderschat en I. A. K. aan de kans van een debaêle heeft blootgesteld, is evenwel zeker.

Zoo stond het 9e leger op 27 September in de opschets 2 aangegeven opstellingen.

Voor den 27en had Generaal v. FRANÇOIS opdracht om aan de Njemen op verschillende punten te demonstreeren. Een divisie van het I Res. K. werd mede naar de rivier gedirigeerd, teneinde Noordelijk van I. A. K. demonstratief op te treden. Den geheelen dag werden dientengevolge op den Westelijken Njemenoever kleine gevechten geleverd.

v. SCHUBERT hoopte, dat de Russen een tegenoffensief zouden ontketenen, dat hij dan door I Res. K. in de flank zou doen nemen.

Het zou alweer anders loopen. Het Russische offensief kwam n.l. niet los over de Njemen, doch... tot aller verassing door het onbegaanbaar geachte en drasgezette terrein bij Augustowo, waar op 27 September een heftige strijd ontbrandde. De Duitse troepen wisten zich evenwel achter het kanaal te handhaven.

Wat er in den nacht van 27 op 28 September precies is gebeurd, is niet recht duidelijk, doch zeker is, dat de 6

L. W. Brig. in den morgen terugtrok naar Suwalki, zoodat Augustowo in den rug van I A. K. door de Russen werd bezet, die daardoor tevens de bij Ossowjetz staande divisie v. D. GOLTZ in den rug konden bedreigen. *M. a. w. het zwakke Duitsche cordon was op het gevaarlijkste punt doorbroken.*

Wat voor soort tegenstanders de Russen in 1914 op het Noordwestfront waren, moge blijken uit het feit, dat zij twee dagen later nog pionierende werden aangetroffen in de onmiddellijke omgeving van Augustowo.

Inmiddels was de positie van het 8e leger al in den avond van 27 September ongemoeidelijk.

Ook nu toonde VON SCHUBERT zich een doortastend commandant, die niet bij de pakken neerzat. De 3 Res. Div., pas te Sejny aangekomen, werd nog in den nacht van 27/28 September naar Augustowo gedirigeerd met opdracht de verdediging daar te versterken. Zij moest (volgen v. SCHUBERT) dit bevel langs een omweg uitvoeren, daar Russische patrouilles een brug in den weg Sejny—Augustowo hadden vernield en kwam op 28 Augustus te Suwalki aan. ¹⁾

Het I A. K. kreeg 27 Sept. te 19.00 opdracht om langzaam (en zoo mogelijk in voeling met den vijand) terug te gaan. Deze terugtocht is door het ingrijpen der Russen in front, in de Z. flank en in den rug met groote moeilijkheden gepaard gegaan. Zelfs de gevechtsstaf van Generaal v. FRANÇOIS is onder vuur geweest, toen hij zich per auto verplaatste. Zulks wijst er wel op, dat de omstandigheden voor den stoot naar Druskieniki ongunstiger waren, dan v. SCHUBERT had kunnen vermoeden.

Inmiddels was door den val van Augustowo de positie der landweerddivisie v. D. GOLTZ vóór Ossowjetz onhoudbaar geworden. Deze divisie, ter sterkte van 12 bataljons, waar-

---

¹⁾ Volgens Generaal v. FRANÇOIS is deze brug niet vernield geweest, doch heeft Generaal v. MORGEN den gelasten marsch door oerwoud en bij nacht niet willen ondernemen en is hij eerst den volgenden dag over Suwalki opgerukt. v. MORGEN zelf zwijgt hierover.

aan 1 C. Brig. was toegevoegd, had op 27 September de beschieting van Ossowjetz aangevangen. Het in stelling brengen der vrij talrijke artillerie ¹⁾ in het drassige terrein had groote moeilijkheden opgeleverd. Op 28 en 29 September werd het artillerievuur, dat slechts zwak werd beantwoord, voortgezet; de stad stond in brand, terwijl verschillende munitiedepots in de lucht vlogen.

Toen 28 September Augustowo viel, moest het beleg worden opgebroken. Het is den troepen tot en met 30 September met geweldige inspanning gelukt om de geheele artillerie met toebehooren weg te voeren, terwijl de infanterie de onderneming tegen Russische aanvallen dekte.

Zoo was in enkele dagen de toestand geheel gewijzigd; de drie voorgestelde ondernemingen waren stuk voor stuk op niets uitgelopen; integendeel de doorbreking bij Augustowo had het initiatief aan Russische zijde gebracht, doch... en dit moet niet uit het oog worden verloren: de zwakke Duitse macht had een drievoudige meerderheid door hare activiteit gebonden.

Generaal von SCHUBERT gaf de partij nog niet verloren. Hij zou door tegenspel den tegenstander blijven veront-rusten en trachten in één slag het initiatief te hernemen. Hierdoor ontbrandde:

6. *De strijd bij Suwalki-Ratschki. (Schetsen 2, 3 en 3a).*

Het plan was om den vijand bij Augustowo te verslaan, waartoe zouden worden samengetrokken de 3 Res. Div., waarbij 6 L. W. Brig., het I. A. K. met 1 C. D. en de 36 Res. Div. van I Res. K., een macht dus van $4\frac{1}{2}$ divisie. Daarmede hoopte men met den vijand te kunnen afrekenen.

De dekking in rug en flanken van deze stootgroep zou in het Noorden worden gevormd door het I Res. K. (zonder 36 Res. Div., doch met de Div. KÖNIGSBERG), dat bij Kalwarja en Mariampol zou blijven en in het Zuiden door de L. W. Div. v. d. GOLTZ, welke versterkt werd met 70

¹⁾ 30 veldstukken, 56 van 15 hw., 8 van 21 mr. en 8 van 10 l.

L. W. Brig. en die zou teruggaan naar Grajewo, teneinde daar den Russischen opmarsch uit Ossowjetz te stuiten.

N.m.m. een goed plan. De troepen der stootgroep stonden maximum 60 K.M. van Augustowo en konden dus na 2 marschen ter plaatse zijn. Het beginsel der krachtenconcentratie op het beslissende punt werd goed doorgevoerd, terwijl voor de beveiliging in rug en flanken slechts het zeer noodige werd achtergelaten. In het Noorden voerde de Generaal von BELOW, één der beste Deutsche commandanten het bevel. De groep v. d. GOLTZ vond bij Grajewo terrein, dat zich uitstekend voor verdediging leende. Aan de groep was voorts een bataljon houwitsers van de belegeringsartillerie gelaten, waardoor v. d. GOLTZ bij zijn 1½ divisie over 70 vuurmonden, waarvan 28 zware, beschikte (bovendien was 1 C. Brig. nog te Grajewo).

Strategisch zeer goed is het aantrekken van 70 L. W. Brig., die aan de Zuidgrens van Oost-Pruisen stond. 1) Hiertoe was al eenige dagen eerder besloten. Men rekende er op, dat actief optreden in Oostelijke richting de Zuidgrens indirect zou dekken en durfde daar dus met landstorm- en ersatztroepen te volstaan. Een veronderstelling, die door het verloop der feiten volkomen is bewaarheid.

Inmiddels liep ook nu weer veel tegen. De samentrekking der troepen, vooral van I. A. K., over doorweekte wegen, vereischte méér tijd, dan men verwachtte. Ook had I. A. K. bij zijn marsch naar het Westen, eenige malen flankaanvallen van Russische troepen uit Zuidelijke richting te doorstaan en kwam 2 I. D. in Russisch artillerie- en infanterievuur.

Doch een nog grootere tegenvaller trof den Generaal von SCHUBERT! Op 30 September vielen de Russen de groep v. d. GOLTZ bij Grajewo aan. (Schets 2.) Gen. v. d. GOLTZ meldde, dat hij naar Lyek wilde teruggaan. C.-Se Lt. zond zijn eerste-generale-stafofficier naar Grajewo; deze trof

---

1) Zie Schets 1.

daar een gedemoraliseerd divisiecommando, dat een tegenaanval onmogelijk achtte en terug wilde. Met groote moeite werd verkregen, dat die terugtocht niet op Lyek, doch in N. Oostelijke richting naar Raigrod zou plaats vinden. De stafofficier hoopte op deze wijze de landweer bij Augustowo tegen de flank der Russische hoofdgroep te kunnen inzetten.

Een onjuiste daad, daar de verplegings- en munitievoertuigen reeds in de richting Lyek waren afgemarcheerd en de divisie dus zonder munitie en verplegsmiddelen te Raigrod zou komen; bovendien kwam het legerhoofdkwartier te Lyek in eerste lijn te liggen.

De terugtocht der beproefde, dappere L.W. Div. v. d. GOLTZ is een drama geworden door een Russischen vuuroverval, die den Staf trof te Grajewo en tengevolge van een vernielde brug. De divisie kwam 's morgens geheel doorengemengd, zonder munitie of levensmiddelen te Raigrod. De geadviseerd hebbende Majoor van den Generalen Staf was 's nachts verdwenen zonder dit te melden.

Gen. v. d. GOLTZ deed het eenige mogelijke: Hij ging terug in Noord. richting en gelastte den 3 Brig. Cn. eene hergroepeerling hunner troepen, bij Kalinowken, op ongeveer 20 K.M. Z. van Marggrabowa. Hij meldde 's avonds: „Gänzlich Kampf-und Bewegungslos. Habe Mangel an Munition und Verpflegung". De generaal was zelf gewond en heeft het gevechtsveld moeten verlaten. Zijn opvolger was Generaal VON EINEM.

Gen. v. SCHUBERT heeft zich over den zeer flinken, inmiddels overleden generaal v. d. GOLTZ, die bij Tannenberg en aan de Masurische meren grooten roem had verworven, in zijn boekje uitgelaten op een wijze, die niet door den beugel kan. Dit feit en de tallooze onjuistheden in dit boekje, die alle door den Generaal VON FRANÇOIS met officieele stukken worden aangetoond, zoomede de toon, waarin het werkje is geschreven, stellen den Generaal VON SCHUBERT niet in een gunstig daglicht en wekken sterk den indruk, dat deze legerbevelhebber slechts een aureool om het eigen hoofd

wenschte te weven en alle teleurstellingen trachtte te verklaren uit door ondergeschikten gemaakte fouten. „Ein Mann mit unbeweglichem Gesichtsausdruck, der seinen Körper rechte und sich bemühte den Eindruck eines willensstarken Vorgesetzten zu machen. Er sprach kühl, fast schroff und sein ganzes Auftreten war nicht geeignet Vertrauen und Sympathie zu erwecken” zegt von FRANÇOIS na de eerste ontmoeting.

De wilskracht van generaal von SCHUBERT werd intuschen wèl op een zwaren proef gesteld en de indruk kan niet worden weggenomen, dat die proef voor den legeroommandant te zwaar is geweest. Wèl werd een nieuwe slag tegen de Russen voorbereid, maar in het A. O. K. heerste reeds in den avond van 30 September „Krisisstemming”. I A. K. ontving in den nacht van 30 September op 1 October vier verschillende bevelen. De eindtoestand was, dat alle vier de bevelen tezamen den toestand lieten, zooals hij was!

Ook uit het boek van Generaal von SCHUBERT zelf blijkt, dat een doelbewust optreden op 30 September en 1 October heeft ontbroken. Wel doet de schrijver een poging om zijn heen- en weerzwaaien te verklaren, maar dat neemt niet weg, dat al zijn handelingen zijn geweest reacties op daden van zijn ondergeschikten of van de Russen: de legeroommandant leidde niet meer, hij paste zich aan, aan den toestand.

Het falen van de 6 L. W. Brig. bij Augustowo en van de L. W. Div. v. D. GOLTZ bij Grajewo heeft hem diep geschokt en de overtuiging gebracht, dat de L. W. alleen voor de verdediging in een stelling te gebruiken was. Deze conclusie is niet juist geweest: in beide gevallen faalden deze troepen juist bij de verdediging. Hij besloot nu — in den avond van 1 October — om terug te gaan naar de linie der Masurische meren en van de Angerapp, dáár de L. W. in front defensief in te zetten en met de overige troepen het oprukkende Russische leger in de Noordelijke flank aan te vallen.

Ik merk op, dat de Chef van den Staf, Generaal GRÜNERT dit plan sterk heeft ontraden en den tijd voor een terugtocht nog niet gekomen achtte.

Intusschen was de strijd bij Augustowo, bekend als de slag van Augustowo-Suwalki of de slag van Ratschki op 30 September ontbrand (schets 3). Het Korps v. MORGEN, geformeerd uit 3 Res. Div., 36 Res. Div. en 6 L. W. Brigade voerde dien dag, bij zijn opmarsch van Suwalki naar Augustowo een hoogst merkwaardig, uitstekend geleid, onbeslist gebleven ontmoetingsgevecht ¹⁾, terwijl I A. K. verder naar het Westen terugging. De strijd duurde tot 1 October voort, toen deelen van I A. K. ingrepen.

Inmiddels kwamen weer jobstijdingen binnen: I A. K. was uitgeput, de 6 L. W. Brig. was in verwarring van Olzanska teruggevlod, 1 C. D. meldde dato 30 September: „Drie bivaknachten in den regen zonder haver; het land is uitgeput; de artillerie is door gebrek aan haver en verpleging „gefechtsunfähig” en kan slechts in stap over harde wegen worden verplaatst”. Het plan om ook de 1 Res. Div. van I Res. K. naar Ratschki aan te trekken, moest worden opgegeven, omdat Generaal VON BELOW meldde, dat hij een omvatting vreesde en dat hij daarom terug ging naar de stelling van Wirballen, waar hij de divisie onmogelijk kon missen.

De toestand in den avond van 1 October was dus (schets 3a), dat het 8e leger over 80 K.M. breedte verspreid stond tegenover 8 tot 9 oprukkende Russische korpsen. De stootgroep werd op beide flanken en in den rug door het teruggaan van v. D. GOLTZ en v. BELOW bedreigd. De groep zelve stond al 2 dagen in hardnekkige gevechten met een uit Z. en uit O. richting opdringenden, overmachtigen tegenstander. De landweer had ten derde male gefaald.

Op dezen 1en en 2en October bleek wederom, welk een energiek man Generaal VON FRANÇOIS en welk een uitste-

---

¹⁾ De bestudeering van dit gevecht wordt warm aanbevolen.

kend korps het I A. K. was. Toen 6 L. W. Brig. in oplossing terugvloede, werd de oververmoeide 2 I. D. gealarmeerd en ingezet. Eenige uren daarna volgde 1 I. D., zoodat in den avond van 2 Oct. het geheele I A. K. weer in den strijd was betrokken.

Was het wonder, dat thans v. SCHUBERT opdracht gaf om tot den voorgenomen terugtocht over te gaan? Het bevel voor 2 Oct. gelastte de voorbereiding voor den terugtocht en bevatte voor I Res. K. het vasthouden van Wirballen, voor I A. K. en Korps von MORGEX het „zum Abschluss bringen“ van het gevecht bij Ratschki. Daarbij werd gezegd: „Ganze Lage zwingt dazu, möglichst schnell mit dem Gegner zu Ende zu kommen.“ Het plan voor teruggaan op de Angerapp-linie en het besluit dáár de beslissing te bevechten, werd aan G. O. v. HINDENBURG en aan de O. H. L. gemeld.

Op 2 October kwamen nu de beruchte wrijvingen, want... het Korps von MORGEX behaalde bij Ratschki een overwinning en meldde: „Werde meinen Erfolg rücksichtslos ausnutzen“. Doch toen op 3 Oct. bleek, dat I A. K. al teruggegaan was „op last van het A. O. K.“, moest het korps von MORGEX wel volgen.

Generaal v. FRANÇOIS heeft inderdaad orders voor 2 Oct. van het A. O. K. ontvangen en wel:

a. een schriftelijk bevel om met 2 I. D. den aanval van von MORGEX te ondersteunen en *daarna* de teruggaande 1 I. D. te volgen;

b. een telefonische mededeeling te 9.00 (2 October) inhoudende, dat hij zich „auf eine Ausnutzung seines Erfolges südlich Suwalki nicht einlassen sollte; der Herr Oberbefehlshaber legt mehr Wert darauf, dasz das A. K. in gutem Zustande aus dem Kampf gezogen werden kann, um für neue Aufgaben befähigt zu sein“. Toen nu in den middag van 2 Oct. de aanval bij 2 I. D. zware offers ging kosten en de linkervleugel zelfs teruggedrongen werd, heeft de Gen. v. FRANÇOIS den terugtocht gelast en wel van 1 I. D. te 17.00 (2 Oct.) en van 2 I. D. te 3.00 (3 October).

Deze telefonische mededeeling was echter den legercommandant onbekend. Toen deze door het succes van VON MORGEN weer moed kreeg, bemerkte hij tot zijn schrik, dat I A. K., al verdwenen was. Een zeer groote desillusie voor den legercommandant, die de terugtrekkende landweer al had aangehouden en aan de O. H. L. op 2 Oct. zijn overwinning bij Ratschki meldde onder bijvoeging van de opmerking, dat het 8e leger morgen op Russisch gebied zou legeren.

U ziet, mijne Heeren, de omstandigheden hebben het den Generaal VON SCHUBERT niet gemakkelijk gemaakt. Hij kon de overwinning, die 3500 niet-gewonde gevangenen en 24 stukken geschut opleverde, niet uitbuiten, doch gelastte aan I A. K. onverwijld, dat het geen pas meer mocht teruggaan.

Toch treft den C-I. A. K. hier geen blaam. Wel heeft C-8e Leger schuld, o.m. door het feit, dat de bevelsverhouding bij Ratschki niet was geregeld. Hier vochten I A. K. en het korps v. MORGEN naast en los van elkaar. De Legercommandant zelf had geen gelegenheid om de gevechtsleiding te voeren; hij moest een front van Wirballen tot Grajewo overzien. Doch hij had Generaal v. FRANÇOIS met het bevel te Ratschki moeten belasten. Nu was er geen leiding.

We zien C-8e Lr. nu met groot aanpassingsvermogen een nieuwen slag voorbereiden, die gebaseerd was op drie overwegingen:

- a. dat de vijand bij Grajewo niet veel deed;
- b. dat de groep tegenover I Res. K. slechts langzaam oprukte;
- c. dat bij een terreinrit bleek, dat de grensmeren van Z. O. Pruisen een zeer sterke tactische verdedigingslijn vormden, waarin de landweer kon standhouden. (Zie schets 3.)

Het plan van VON SCHUBERT, neergelegd in Schets 4, was nu om de vijandelijke Zuidgroep te doen opvangen door een defensieve groep v. MORGEN (3 Res. Div., Lw. Div. VON

EINEM, 6 L.W. Brig.) aan de grens, Westelijk van Suwalki en een beslissing te zoeken tegen het Russische 1e Leger, door dit in front te doen uitputten door het I Res. K. (36 Res. Div., 1 Res. Div., Div. KÖNIGSBERG en troepen van TILSIT) en het I A. K. met 1 C. D. in de Zuidelijke flank te doen stooten.

In den loop van 4 October werd dit plan nog in details gewijzigd, omdat de Russen tegenover I A. K. opdrongen.

De bevelen werden 4 October uitgegeven, de beslissende aanval in beginsel op 10 October bepaald. Daarna zou het 8e Leger naar Grodno voorwaarts dringen.

7. *De tweede bevelswisseling bij het 8e Leger.*

Het plan bleef een plan, want Generaal VON FRANÇOIS had zich in den morgen van 3 October — let wel — rechtstreeks tot den Keizer gewend met een telegram, waarvan de inhoud te merkwaardig is om het niet te vermelden:

„I A. K., hat im Verein mit 3 en 36 Res. Div. Feind in zweitägigem Kampfe bei Suwalki geschlagen. Beim I A.K. bisjetzt 3000 Gefangene gemacht, 18 Geschütze erbeutet, darunter eine schwere Batterie. Aus Gründen, die mir unverständlich, hat mir A. O. K. Ausnutzung des Erfolges untersagt und Rückzug nach Angerapp befohlen. Die Operationen der letzten 10 Tage lassen erkennen, dasz Oberbefehlshaber schlecht beraten ist, was ich mich Eurer Majestät zu melden verpflichtet fühle“.

Een „ongewone stap“ zegt het Kriegsarchiv, „een onkrijgstuchtelijke daad“ is men geneigd uit te roepen. Gen. v. FRANÇOIS beroept zich op het „Immediatrecht“ der Pruisische Armeekorpscommandanten, die zich in vredes tijd rechtstreeks tot den Koning van Pruisen mochten wenden en betoogt, dat gedurende den geheelen oorlog alle berichten dier korpscommandanten betreffende krijgsgerechtigke, personeels- en bezwaarskwesties regelrecht aan het militaire Kabinet van den Keizer werden gericht (voor de Beiersche, Saksische en Wurtembergsche korpsen aan de Kabinetten der Bondsvorsten).

Het betrof hier eelster n.m.m. een zuiver militaire aangelegenheid, waarvoor het „Immediatrecht” niet gold. De benoeming van legercommandanten had daaraan voor operatieve en tactische zaken een einde gemaakt.

Dat de O. H. L. naar aanleiding van dit telegram den Generaal VON SCHUBERT als een schooljongen heeft behandeld door hem te vragen: „Wie denken Sie den schönen Erfolg von Ratschki auszunutzen?” en hem daarna heeft vervangen door Generaal VON FRANÇOIS is op zijn minst genomen „vreemd” en ten aanzien van Generaal VON SCHUBERT niet billijk.

Een vraag is, of dit optreden van C-I A. K. noodig was. Ik vermeen van niet.

De eerste episode van den veldtocht — het aanvallen van den vijand op verschillende punten — was blijkbaar sedert 30 Sept. voorbij, daar de Russen in een breed front met overmachtige krachten optraden. Thans kwam het tweede bedrijf: Het zoo langzaam mogelijk uitwijken naar de Lötzen-Angerapplinie onder zoo krachtig mogelijk vertragen van den tegenstander. Dat wilden èn VON SCHUBERT èn VON FRANÇOIS. De eerste heeft één oogenblik den terugtocht onmiddellijk willen aanvaarden, maar reeds op 3 October besloot hij aan de grens te blijven.

VON FRANÇOIS wist dit nog niet, toen hij zijn telegram aan den Keizer zond. Even te voren was de legercommandant bij hem geweest en had een pijnlijk gesprek plaats gehad, waarin hij Generaal VON SCHUBERT zijn onnoodigen terugtocht naar de Angerapp verweet. De toon is daar beiderzijds zeer scherp geweest; de Majoor van den G. S. 1e G. S. officier bij I A. K., MASSOW ontzag zich zelfs niet te zeggen: „Ich habe den Eindruck, dasz das A. O. K. die von ihm gemachten Fehler auf das I A. K. abwälzen möchte”. V. SCHUBERT heeft daar over zijn plan om aan de grens weerstand te blijven bieden, niet gesproken.

Het geheele incident berust op misverstanden en op de wederzijdsehe starheid, die een onderling begrijpen uitsloot.

Merkwaardig is, dat de Generaal VON FRANÇOIS verklaart, dat hem nimmer van eenige zijde een verwijt is gemaakt over zijn optreden. Evenmin is men ingegaan op het verzoek van Generaal VON SCHUBERT om de gebeurtenissen, die tot zijn aftreden hebben geleid, aan een krijgsgerechtelijke onderzoeking te doen onderwerpen.

Dat v. SCHUBERT slachtoffer is geworden van den samenloop der omstandigheden, geloof ik wel. Daarnaast blijft evenwel den indruk, dat deze generaal als mensch kwaliteiten had, die hem minder geschikt maakten voor een functie, waarin veel van onderlinge samenwerking afhing. Daarbij heeft hij de fout begaan van onvoldoende persoonlijk contact op te nemen. De legercommandant heeft Gen. v. BELOW niet eens ontmoet; hij ontbrak bij Druskieniki, bij Grajewo, bij Suwalki, waar hij persoonlijk had moeten zijn om zijn ondercommandanten te bezielen en tot steun te zijn.

Het plan van Generaal v. SCHUBERT om een overwinning te behalen op de tegen het korps van BELOW oprukkende Noordelijke Russische groep, vindt instemming bij de schrijvers van „der Weltkrieg’’, bij generaal VON MORGEN en bij generaal v. BELOW, die op 3 October zelfs een voorstel in dezen zin deed.

Het wijst in ieder geval op een groot aanpassingsvermogen, den wil om den vijand, wáár dan ook, verliezen toe te brengen, zijn opmarsch te vertragen.

Generaal v. FRANÇOIS, de nieuwe legercommandant, achtte echter de Russische druk in het Z. O., dus bij Suwalki, te groot en vermeende, dat vóór de samentrekking der offensieve Noordelijke Duitse groep zou zijn geschied, de Duitse defensieve Zuidvleugel zou zijn teruggeworpen. Hij wenschte dit risico niet te aanvaarden en besloot de Russische Zuidgroep, die sterk opdrong, aan te grijpen en de Duitse Noordgroep bij Wirballen verdedigend te doen optreden.

Ongetwijfeld was die Russische Zuidgroep, bestaande uit het vrijwel frissche 10e Leger (Siberische, Kaukasische en 1931/1932. V.

Turkestancese korpsen) de gevaarlijkste vijand. Hij was het minst geschokt, het actiefst en het meest nabij.

De nieuwe Opperbevelhebber, op 1 Augustus 1914 nog de jongste Duitsche Korpsecommandant, had zich steeds gekenmerkt als een man, gloeiend van liefde voor Oost-Pruisen. Hij wenschte tot elken prijs dit land te behouden voor een tweeden Russen-inval en liet zich bij dit streven door een drievoudige Russische overmacht niet afschrikken.

De opdracht, welke hij van de O. H. L. ontving, lag dus geheel in zijn lijn: „alles daran zu setzen, durch umfassende Operationen gegen die Russen Ihren bisherigen Erfolgen neue zuzufügen. Eine Beschränkung wird Ihnen nicht auferlegt". Over de ondergeschiktheid van C. 8e Lr. aan C. 9e Lr. werd niet gerept. Generaloberst v. HINDENBURG heeft zich dan ook gedurende het tijdperk van het legercommando van Generaal v. FRANÇOIS niet met het 8e Lr. ingelaten.

8. *De Russische operatiën van 15 Sept. tot begin October 1914.*

Alvorens de operatiën onder Generaal v. FRANÇOIS te bespreken, is een enkel woord over wat aan Russische zijde plaats vond, gewenscht.

Na de nederlagen bij Tannenberg en aan de Masurische meren, besloot de legerleiding om voorloopig op het N. W. front defensief te blijven. „De werkelijke opdracht van het 10e en 2e leger bestaat er in om zich niet bloot te stellen aan particele nederlagen en in het gezamenlijk handelen in zoo innig mogelijk verband ter dekking van onze positie van Grodno-„Bielostock". (schets 1). Op 16 September schatte men de Duitsche krachten in O. Pruisen op 19 tot 35 divisiën. Het waren er 18, waarvan 9 actieve.

19 September was de nieuwe C. van het Noordwestfront al zeer timide: Hij gaf de volgende directieve uit, die kenmerkend is voor de Russische mentaliteit in die dagen:

„De vijand bezet met sterke krachten (Sic!) Suwalki,

Augustowo, Grajewo en Schirwindt, terwijl andere krachten — *niet minder sterk* (N.B.! alleen landstorm) — concentreeren op het front Prasnitz-Tsiekhanow (Schets 1). Dientengevolge moet het 1e Leger achter de Njemen opstelling nemen van Preny tot Meretsch, het 10e Leger de streck van Grodno en de rivier de Virna dekken. Het 2e Leger moet 24 Sept. in de lijn Zlatoria-Bjelsk staan (!!)

Detachement Warschau moet de zone Nowogeorgiewsk-Warschau-Segshe tot elken prijs verdedigen." Dit bevel kwam er dus op neer, dat de drie legers in een lijn Noord-Zuid van Kowno tot Bjelsk werden teruggenomen.

Toen heeft de Stawka ingegrepen; *dit* ging te ver. Hij gelaste op 20 September, „dat 10e en 2e Lrs aan Bobr en boven-Narew een stelling moesten innemen, waaruit o.a. een Duitsch offensief in de richting van den midden-Njemen in de flank kon worden bedreigd." (Druskieniki!)

Toen de Duitsche aanval bij Druskieniki op 26 September zou plaats vinden, stonden daar aan de rivier 14 Russische bataljons, terwijl 3 legerkorpsen meer Noordelijk gereed stonden voor den tegenaanval. Het is dus een daad van wijs beleid geweest, dat Generaal v. François niet in deze openstaande fuik is binnengegaan. „Maar", zegt het Russische stafwerk: „Zie hier een typisch voorbeeld hoe 96 Russische bataljons werden gebonden door 3 Duitsche regimenten."

Toen de Russische legerleiding de Duitsche krachtenverschuiving naar Polen bemerkte, wilde zij met deelen van het N.-W. front deze Duitschers in de Noordelijke flank aanvallen.

Generaal RUSZKI echter durfde dit nog niet aan, doch gelastte een offensief met het 2e en 10e leger in de flanken van de naar Druskieniki optredende Duitschers. Op 28 September rukten 16 infanterie- en 3½ cavaleriedivisiën voorwaarts, het 1e leger tussehen Kowno en Druskieniki, het 10e op het front Grodno-Ossowjetz (Schets 3a).

Te Grajewo streden tegen v. d. GOLTZ 1½ korps en 1 cav. divisie, bij Ratschki-Suwalki aanvankelijk 2 infanterie- en 1 cavaleriedivisie, tegen het teruggaande I AK: 3 infanteriedivisiën uit het Zuiden en 2 uit het Oosten.

Derhalve overal sterke overmacht! En wat was de indruk aan Russische zijde? Op 27 September meende Ruszki, dat nog 6 tot 7 Duitse korpsen in Oost-Pruisen stonden; DANILOFF zegt: „Door hun kunstig manoevreeren dwongen de Duitschers onze troepen hun oorlogshandelingen tegen hen weder op te nemen, waarbij wij alle krachten moesten inspannen.”

Het Russische stafwerk laat zich als volgt uit:

„Men moet recht doen wedervaren aan de Duitse legerleiding. Hare 2 of 3 korpsen bonden door hun hardnekkig offensief, door hun stoute aanvallen en speciaal door den energieken aanval op Ossowjetz, tot den 10en October de troepen van het N.-W. front, d.w.z. 9 tot 10 legerkorpsen.”

En over de op 3 October door de Stawka gemelde „overwinning” bij Augustowo zegt het stafwerk: „Neen, geen overwinning, slechts een *tactisch succes*, doch een *strategisch echec*”. Want het zwakke Duitse 8e leger bond drievoudige overmacht, die in Polen zoo hard noodig was tegen het Duitse offensief van het 9e Leger.

Dat de vrees voor het Oost-Pruisische „wespennest” de Russische legerleiding parten speelde, moge blijken uit de woorden van Generaal DANILOFF, die zegt: „Bij de gedachte om beslissende maatregelen tegen Oost-Pruisen te nemen, sloop een zeker kunstmatig wantrouwen, ja zelfs een vooroordeel binnen en niet alleen bij de hoogere commando's, maar ook bij de troepen. Het gevolg was, dat alle aanvalspogingen het karakter van halve, systeemlooze maatregelen gingen dragen, op welks uitvoering het stempel van laksheid en besluiteloosheid was gedrukt.”

Zoo schreef de Russische Chef van den Generalen Staf aan den M. v. O.: „De hardnekkigheid der „Fritzen” bij Suwalki verontrust ons. Het zijn er slechts weinige, maar hun hardnekkigheid en brutaliteit zijn ongelooflijk.”

Het gebrek aan zelfvertrouwen heeft de Russische legerleiding zoodanige parten gespeeld, dat zij zelfs de groote lijn der oorlogvoering niet meer zag. Het groote Russische plan beoogde een opmarsch naar Berlijn. Daarvoor waren de

krachten nu vrij. Men had tegenover Oost-Pruisen eenige korpsen moeten achterlaten en het groote offensief in de richting Posen moeten inzetten.

Kleiner-strategisch gezien: Het zwakke punt der Duitse opstelling, de geheele ontbloote Zuidgrens van Oost-Pruisen, hebben de Russen onaangetast gelaten. Zij dreven de meest onelegante strategie: het oprukken in een breed front; de stoomwalsstrategie.

III. De operatiën gedurende de bevelvoering door Generaal v. François.

1. Van 4 tot 8 October.

Generaal v. FRANÇOIS werd dus op 4 October 1914 legercommandant en besloot om de Zuidelijke Russische groep aan te vallen. Zijn bevel voor 5 October hield in (schets 3a):

a. Generaal v. BELOW moest met zijn versterkte korps de stelling bij Wirballen tegen de Russische krachten (vermoedelijk 4 korpsen) houden. Zijn 2 divisiën (1 Res. en Div. Kön.) stonden in een 20 K.M. breed front; in opmarsch waren 36 Res. Div. uit het Zuiden en 9 L. W. Brig. uit Tilsit. De totale macht bedroeg dus $3\frac{1}{2}$ divisie.

b. De Zuidgroep (bij Marggrabowa-Filipowo) moest de Russen, die bij Filipowo reeds aanvielen, naar Suwalki terugwerpen. De vijand in het Zuiden werd op 3 tot 4 korpsen geschat. Hiertegen werden aangezet:

I A.K., waarbij de L.W. divisie v. EINEM ¹⁾, 6 L.W. Brig. (in 2e lijn) en 3 Res. Div., waarbij 33 L.W. brigade. ¹⁾

Derhalve in totaal 5 divisiën, waarvan 2 actieve.

c. Noordelijk van I A.K. moest 1 C.D. te Szittkehmen blijven en den Noordelijken vleugel dekken; in het Zuiden dekten vestingtroepen van Lötzen den anderen vleugel te Lyek.

Ik vestig er Uw aandacht op, dat Generaal VON FRANÇOIS

¹⁾ Bij de landweer had een herindeeling plaats gevonden. De landweerdivisie bestond voortaan uit de 34 en 70 L.W. Brig., terwijl 33 L.W. Brig. zelfstandig werd.

alle landweer in eerste linie bracht en dus de meening van zijn voorganger betreffende de geringe bruikbaarheid dier troepen niet deelde. Voorts valt weder op, dat de legercommandant over geen enkele reserve beschikte. ²⁾

Op 5 en 6 October duurde de strijd met afwisselend geluk over het geheele front voort. Toch was de toestand in den avond van den 6en voor het 8e leger in hooge mate ongemoedelijk, zelfs zóódanig, dat Generaal GRÜNERT (die op 1 October tegen een teruggaan naar de Lötzen-Ange-rapplinie was), thans den Generaal v. FRANÇOIS ernstig raadde om tot den terugtocht over te gaan. Wat was het geval? (Zie schets 5).

Het 8e Leger stond over 120 K.M. van Lyck tot Schir-windt verdeeld. Uit radioberichten, vliegermeldingen en gegevens van gevangenen en agenten bleek, dat men *minstens* 21 Russische infanterie- en 4 cavaleriedivisiën, *mogelijk* resp. 27 en 7 dier eenheden tegenover zich had. Dus: 96 Deutsche bataljons tegen 336 tot 432 Russische.

Bovendien trad munitiegebrek op. De Deutsche aanval in het Zuiden had weinig succes; daarentegen vielen de Russen v. BELOW krachtig aan en drongen 3 cav. divisieën uit Grajewo in de flank van de Deutsche stootgroep door.

Zoo moest Generaal v. FRANÇOIS in den avond van 6 October het zoo door hem veroordeelde voorbeeld van zijn voorganger volgen en den terugtocht gelasten. Het door hem uitgegeven bevel begint echter met de dubbel onderstreepte woorden: „*Nur wenn gedrängt*”.

Het bleek evenwel op 7 en 8 Oct., dat 's vijands aanvalskracht in het Zuiden uitgeput was. Wel vielen Lyck en Biälla in Russische handen, doch generaal v. FRANÇOIS ver-reende met het terugnemen van zijn rechtervleugel naar Marggrabowo te kunnen volstaan. (Zie schets 5.) Tegen de Deutsche Zuidgroep streeden nu 5 Russische korpsen (I Turk, III Sib., XXII, II Kauk. en XXVI), tegenover

²⁾ Behalve 6 L.W. Brig., die slechts als etappetroepen bruikbaar was.

v. BELOW'S stelling waren 2 korpsen vastgesteld (III en XX); men vermoedde ook II en VI tegenover Oost-Pruisen.

Tegen v. BELOW (schets 6) waren de aanvallen op 5 Oct. begonnen en op de volgende dagen voortgezet. Zij verliepen bloedig, voor zoover zij tegen de stelling zelve werden aangezet; pogingen om Z. en Noordwaarts de stelling te onttrekken, werden eenige malen door tegenaanvallen met 36 Res. Div., 9 L.W. Brig. en deelen der L.W. Div. Königsberg op energieke wijze afgewezen. Op 8 Oct. werden eenige stellingdeelen, die in Russische handen waren gevallen, op krachtige wijze hernomen.

De verdediging der Wirballensche stelling, die met haar twee onaangeleunde vleugels in de lucht hing, vormt een klassiek voorbeeld, van wat een flink commandant zelfs met landweertroepen kan bereiken. Het zeer beweeglijke gebruik van 36 Res. Div., die nu eens op den Noord-, dan weer op den Zuidvleugel moest optreden, is schitterend geweest. v. BELOW zette op 8 October zelfs een grootscheepschen tegenaanval op den Noordvleugel bij Schirwindt, zijn „Manövriplatz" in. De troepen stootten tot 4 K.M. O. van Wladilawow door en keerden met 1000 gevangenen terug.

Op 12 October werd een nieuwe aanval op den Noordvleugel ingezet. Het doel, „Einkreisung des Feindes" bij Schirwindt mislukte, doch 2500 gevangenen en 30 stukken werden als buit binnengebracht.

Daarna trad hier rust in; de Russische aanval was gebroken; het regenweer bemoeijikte in hooge mate de operatiën. Na 11 October lag het korps BELOW weer met 1 Res. Div. en Div. Kön. in front, 36 Res. Div. als reserve op den Zuid. en 9 L.W. Brig. op den Noord. vleugel.

2. De operatiën van 8 October tot 2 November.

Op 9 October ontving C. Se Leger, die reeds eenige malen om versterking gevraagd had, bericht, dat het XXV Res. K. (Gen. v. SCHEFFER BOYADEL) ter beschikking werd gesteld en op 12 October zou beginnen te ontladen. Het werd bestemd voor den Zuidvleugel van het leger, wat in ver-

band met het hiervoren medegedeelde, logisch was. Bovendien wist Generaal v. FRANÇOIS 7 ersatz-bataljons uit Graudenz en Königsberg vrij te maken. Ook deze werden bij de Duitsche Zuidgroep ingezet.

Het Reserve-korps bestond uit jonge vrijwilligers vol goeden wil, doch onvoldoende geoefend en onvoldoende physiek getraind. De artillerie, machinegeweren, tentuitrusting en keukenwagens waren nog niet geheel aanwezig. In de eerste week bedroeg het aantal uitvallers door ziekten en marschverliezen reeds 4000 man. Na 14 dagen was de verplegingssterkte met 11.300 man verminderd, dit is $\frac{1}{3}$ van de organieke sterkte (4500 zieken, 2500 vermisten). Het korps mocht dus geenszins als volwaardig operationeel orgaan worden beschouwd, doch C. 8e Lr. moest roeien met de riemen, die hij had. ¹⁾

Het korps begon 13 October uit te laden onder dekking van troepen van Lötzen, die Lyck heroverd hadden en die dus daarmee wederom het oordeel van Generaal v. SCHUBERT over de landweer hadden weersproken. De uitgeladen troepen konden direct aan het werk om de Russen, die zich inmiddels weer van Lyck hadden meester gemaakt, weer uit de stad te verdrijven. In den morgen van 17 October was het korps gevechtsklaar (49 Res. Div. te Lyck, 50 Res. Div. N.W. v. Lyck).

Inmiddels heerschte tusschen 8 en 17 October betrekkelijke rust. Vastgesteld werd dat de Russen troepen uit het front haalden, vermoedelijk met het doel om deze naar Polen te vervoeren. Hierop kon slechts één antwoord volgen: een Duitsche aanval. Het Legercommando bepaalde

---

¹⁾ Merkwaardig is, dat dit korps, dat in Oost-Pruisen niet veel heeft gepresteerd, zich in November bij Lodz een roem heeft verworven, die zijn naam door alle eeuwen heen zal doen voortleven.

op 13 October, dat die aanval na de ontlading van XXV Res. K. zou losbreken en wel met verst. I A.K. richting Suwalki, korps Morgen (3 Res. Div. en 3 L.W. Div.) richting Ratschki en XXV Res. K. richting Augustowo. (Zie schets 7). Later werd de laatste aanval gewijzigd in één in de richting van Grajewo, werwaarts Russische troepenverplaatsingen uit Augustowo waren gemeld (afvoer naar Polen).

De aanval werd op 18 October ingezet. Hiermede begint een periode van uitermate hardnekkige gevechten.

Het korps Morgen stiet al spoedig op zeer sterken weerstand ten Z.O. van Marggrabowa, waar het beroemde III Sib. K. het terrein voet voor voet verdedigde. Toen het XXV Res. K. Grajewo zonder veel moeite had bezet (het kon juist nog de laatste vertrekkende Russische trein onder vuur nemen), werd het korps — onder bezetting van Grajewo — in de richting van Augustowo in 's vijands linker flank aangezet. Na een noodzakelijken rustdag voerde het dien aanval uit, doch stootte bij en N. van Raigrod op een Russische stelling, die te sterk bleek te zijn. Zoo lagen de korpsen Morgen en XXV Res. K. tegenover een ingerichte stelling van 2 Russische korpsen (III Sib. en XXII). Het XXV Res. K. had 22 Oet. weer behoefte aan een rustdag, die werd toegestaan. De vijand echter dacht er anders over en viel op dien dag aan, waardoor Raigrod en Grajewo in zijn handen vielen. Hij rukte echter slechts langzaam in de richting van Lyck op.

Op 23 October hadden de Deutsche troepen practisch nog geen resultaten behaald. Op dien dag werd een belangrijke verzameling van treinen bij Augustowo gemeld, wat wees op het feit, dat de Russen wederom troepen gingen wegvoeren.

Ondanks de geringe gevechtskracht van XXV Res. K. en ondanks de kleine munitievoorraad, gelastte de legercommandant het voortzetten van den aanval. (Zie schets 7). Hij liet Lyck en de meeraccessen Oostelijk daarvan door

XXV Res. K. afsluiten. ¹⁾ De rest van dit korps (iets meer dan 1 divisie) en de rechtervleugel van het korps Morgen (ersatztroepen uit Graudenz) moesten een stootgroep vormen: I A K — tegenover welk korps het vrij rustig was geweest — vormde Noordelijker een tweede stootgroep. Beide groepen moesten in de richting Ratschki omvattend aanvallen.

De aanval werd een mislukking. Bij de Zuidelijke groep, uit derderangs troepen bestaande, werd hij in de kiem gesmoord en ging de vijand zelfs tot tegenaanvallen over; het I A. K. nam verschillende Russische stellingen, doch liep eindelijk door gebrek aan artilleriemunitie vast. Het dappere korps verloor 3500 man aan doden en gewonden.

Nog gaf de legercommandant het niet op; op 25 October werd de aanval zonder succes voortgezet. Den volgenden dag viel het XXV Res. K. uit; oververmoeidheid der troepen noodzaakte den Gen. v. FRANÇOIS om het een defensieve taak te geven, n.l. het dekken van den rechtervleugel van het leger van Lyck in O. richting (zie schets 8). Zulks was geen luxe; de Russen drongen naar Lyck op en namen den kunstweg naar het Oosten, d. w. z. den aanvoerweg van XXV Res. K. onder artillerievuur.

Ter versterking van zijn stootgroep, trok v. FRANÇOIS de 36 Res. Div. (van I Res. K.) bij het I A. K. aan. Te Wirballen heerschte rust en kon deze divisie dus worden gemist.

In de volgende dagen zien we nu het I A.K. (waarbij 36 Res. Div.) en het korps MORGEN voortdurend langzaam terrein winnen, waarbij eenige duizenden gevangenen werden gemaakt. Eenig resultaat van belang werd echter niet behaald.

De gevechtskracht der troepen verminderde, de munitietoestand bleef bedenkelijk, maar bovenal: het doel, om de Russische krachten te binden, werd niet bereikt. Zekerheid

---

¹⁾ Ook 41 C. Brig. van 1 C. D. werd naar Lyck vervoerd. De krachtige bezetting aidaar was noodig, omdat op 23 October sterke Russische cavalerie in opmarsch naar Grajewo was gemeld.

bestond, dat o.a. VI Russ. K. en I Turk. K. naar de beneden Narew waren vervoerd ¹⁾.

Nog bedenkelijker was, dat de Russen op 28 October het initiatief namen en een grootscheepschen aanval inzetten bij de Wischtyter See, d.w.z. in het gat, dat tusschen de Duitsehe Zuidgroep en de stelling bij Wirballen, bestond. Hier stond alleen de 1 C. D. (min 41 C. Brig.) op een front van ruim 30 K.M. Zij week naar Szittkehmen. (Zie schets 3a.) De druk der Russen scheen hier evenwel op 29 October op te houden en plantte zich over op het front van I A.K., dat op 30 October op voorstel van zijn commandant (Generalleutnant KOSCH) ²⁾ met een grooten tegenaanval antwoordde.

Op 31 October werd de toestand bij de 1 C. D. precair. Zij stond reeds aan den Oostrand van de Rominter Heide en moest op dien dag nog verder terug. Het I A.K. was in front gebonden. Nog gaf v. FRANÇOIS den strijd niet verloren; hij zette de L.W. Div (onder den nieuwen commandant (Generaal JACOBI), versterkt met 1 brigade van 36 Res. Div. en de cavalerie van I A.K. voor een tegenaanval in Noordelijke richting aan. (Schets 8.) Op 1 en 2 November hadden gevechten plaats bij den Z.O. hoek der Rominter Heide, gevechten, die onbeslist bleven.

3. *De verzwakking van het 8e Lr. ten bchoeve van het 9e Lr.*

Toen ontving C. 8e Leger in den middag van 2 November van Generaloberst VON HINDENBURG, die inmiddels tot Oberbefehlshaber Ost (Oberost) was benoemd, de zeer positief gestelde vraag: „Sofortige Meldung, wann Abtransport der 3 Divisionen beginnt“.

Wat was er n.l. inmiddels in Polen gebeurd? Het Duitsehe 9e Leger was daar in de Octobermaand op den linker-

¹⁾ De troepen uit Graudenz werden dan ook weer naar de vesting terugvervoerd.

²⁾ Dezelfde generaal, die zich in Roemenië als C. van het Donaleger naam maakte.

vleugel der O.H. bondgenooten tot den Weichsel en tot voor de poorten van Warschau voorwaarts gerukt, doch had 26 October den terugtocht moeten aanvaarden. Inmiddels had von HINDENBURG al een nieuw groot aanvalsplan in gedachten, waarvoor hij evenwel — tegenover de zeer overmachtige Russische krachten — zijn leger wilde versterken met alles, wat in Oost-Pruisen slechts eenigszins kon worden gemist. In deze zin ontving v. FRANÇOIS op 26 October opdracht om deze krachten naar Thorn te dirigeren. De generaal wilde eerste een „Waffenerfolg“ behalen en gaf eenvoudig geen antwoord! Op 28 October kwam een vraag van de O. H. L., waarop wel een antwoord moest worden gegeven. Dit luidde: „Im fortschreitenden Angriff gegen überlegenen verschanzten Feind. Entscheidung etwat in 8 Tagen zu erwarten (sic!). Nach Waffenerfolg Abtransport von Teilen nach Thorn für 9. Armee. Höhe der Abgaben an 9. Armee abhängig von Umfang des Erfolges. Rest bleibt auf Russischen Boden zum Schutze von Ostpreußen.“

Dit spelletje van vraag en ontwijkend antwoord heeft zich nog eenige malen herhaald. Gen. v. FRANÇOIS. zag slechts de bescherming van den Oost-Pruisischen bodem en bevolking en maakte daaraan alles ondergeschikt. Op 31 October gelastte v. HINDENBURG de *voorbereiding* van het wegvoeren van 3 divisien. v. FRANÇOIS bleef aanhouden; op 1 November meldde hij, dat eerst de aanval der versterkte L.W. divisie moest zijn uitgevoerd; *daarna* zou hij met het uitnemen van troepen beginnen.

Het telegram van 2 November „Sofortige Meldung wann Abtransport der drei Divisionen beginnt“ heeft C. Se L. als volgt beantwoord: „Angriff heute in Gegend Rominter Heide erfolgreich fortgesetzt. In letzten Tagen rund 3000 Gefangene gemacht, 4 Maschinengewehre erbeutet. Abtransport der drei Divisionen beginnt 6 November abends. Durch Abtransport Unmöglichkeit, Ostpreussische Grenze zu schützen. Allmählicher Rückzug zunächst hinter Ange-rapp erforderlich“.

4. *Het terugtochtsbesluit.*

Hiermede was de teerling geworpen en het terugtochtsbesluit gevallen. Het is goed om den toestand van het 8e Lr. op 2 November nog even voor oogen te stellen; niemand zal dan dit besluit kunnen veroordeelen.

Reeds op 6 October was in beginsel tot het teruggaan naar de Lötzen-Angerapplinie besloten, maar... „*nur wenn gedrängt!*”

Sedertdien waren vier weken verlopen, waarin 10½ Duitsehe divisiën en 1 C.D. zich aan de grens hadden weten te handhaven tegen minstens dubbele overmacht. En dat terwijl de troepen zeer vermocid waren en munitiegebrek hadden, terwijl de effectieven dagolijks teruglieden en er bataljons van 300 geweren met 6 officieren waren. De strategische positie bleef steeds gevaarlijk, omdat de vleugels in de lucht hingen. Vooral trad dat gevaar naar voren, toen het Duitse 9e leger terugtrok, waardoor een Russische stoot tegen de Oost-Pruisische Zuidgrens een acuut gevaar vormde.

De feitelijke toestand op 2 November was: XXV Res. K. had gefaald; korps Morgen was vastgelopen; I A.K. had geen artilleriemunitie en werd Noordelijk omvat; de tegenaanval van de groep JACOBI (23 L.W. bataljons) had na 2 dagen vechten geen resultaat gebracht. Na de afgifte van 3 divisiën zou het 8e leger in zijn 100 K.M. lange opstelling van Lyek tot Wirballen nog 88 bataljons tellen.

Was het wonder, dat op 2 November het terugtochtsbesluit viel? Doch al zou het einddoel de Lötzen-Angerapplinie zijn, zoo wilde dit niet zeggen, dat Generaal v. FRANÇOIS zonder meer het geheele gebied Oostelijk van die lijn zou prijs geven! Voorloopig zou men teruggaan tot de lijn Lyek-Marggrabowo-Stallupönen, terwijl het doel zou zijn om den tegenstander bij zijne vervolging voor verrassingen te plaatsen.

Zeer mooi en in sobere bewoordingen zegt het Duitse Kriegsarchiv over de operatiën, die sedert half September door het 8e leger waren gevoerd:

„In zäher Verteidigung des heimatlichen Bodens haben aktive, Reserve-und Landwehr-Verbände, Ersatztruppen, Landsturm und neu-aufgestellte, zum groszen Teil aus jungen Freiwilligen bestehende Formationen ihr Bestes hergegeben. Dasz der übermächtige Gegner bis Anfang November nur unbedeutende deutsche Grenzstriche besetzen konnte, bleibt ihr Verdienst und das der willensstarken und rastlos tätigen Armeeführung des Generals VON SCHUBERT wie des Generals VON FRANÇOIS. Der Aufenhalt, den der Gegner an der Grenze erlitt, hat die Zeit geschafft, die Lötzen-Angerapp-Stellung zu einem so starken Bollwerk auszubauen, dasz die Abwehr dort künftig mit geringsten Kräften durchgeführt werden konnte.“

5. *De operatiën aan Russische zijde in October 1914.*

Bezien wij thans even, wat in de Octobermaand aan Russische zijde was voorgevallen.

Den 1en October waren het 2e Lr. en de groep „Warschau“ als „Narewgruppe“ overgegaan van het N.W. naar het Z.W. front. De legerleiding maakte nu troepen vrij van de 1e en 10e legers voor Polen en wel 1 korps van het 10e Lr. (II Sib.) en 2 van het 1e Lr. (II en IV). Aan het N.W. front bleven derhalve 21 divisiën en 8 cav. divn. Generaal Russki wilde hiermee den aanval voortzetten en wel (noodgedwongen) frontaal. Deze aanval zou 7 October beginnen, men hoopte 11 October vóór de Lötzen-Angerappstelling te staan en zou deze dubbel omvatten.

Tegenover de stelling Wirballen traden aanvankelijk 5½ infanterie- en 3½ cavaleriedivisiën ¹⁾ op, later werden 2 dier divisiën meer Zuidelijk aangezet. Geheel in het Noorden liet de 68 Res. Div. (waarbij 1e zelfst. Cav. Brig.) zich door landstorm in toom houden. (Zie schets 3a.)

In de gevechten tegen de Duitsche Zuidgroep streden 5 korpsen ²⁾. Op 10 October waren bij enkele regimenten

¹⁾ III, XX, 56 Res. Div., 5 Sch. Brig., 1 en ½—2 Garde C.D., 2 en 3 C.D.

²⁾ XXVI, II Kauk., XXII, III Sib. en I Turk, 4C.D.

de verliezen aan officieren tot 75 %, aan manschappen tot 50 % gestegen. De legercommandant (Gen. FLUG) was op 6 Oct. door Generaal SIEWERTS vervangen.

Op 10 October stonden I Turk. K. en 4 C. D. bij Margrabowa en Arys diep in de flank van het Duitse 8e Leger. Op dien dag begon de legerleiding echter nieuwe troepen aan het N. W. front te onttrekken, waartoe het 10e Leger zelfs terug moest wijken onder achterlating van achterhoeden in de bereikte lijn.

13 October werd het 10e Leger samengevoegd met de resten van het 1e Leger en werden I Turk. en VI R. K. naar Warschau gedirigeerd.

Tegen het D. 8e Leger bleven nu 17 Infanterie- en 3 Cavaleriedivisiën.

Van nu af volgt een langzaam, methodisch voorwaarts gaan van deze macht; zooals het Russische stafwerk zegt: „Die Russischen Operationen wurden, seit Gen. Siewerts den Befehl übernommen hatte, zwar langsam, aber folgerichtig geführt, Schritt für Schritt dem Ziele entgegen.“ De stoomwals werd in gang gezet. Wij zullen zien, op welke wijze de Duitse legerbevelhebber het monster bestreed.

Alvorens hiermee evenwel voort te gaan, moge eerst een enkel woord volgen over het gebied der Masoerische meren.

IV. De strategische en tactische beteekenis van het Masoerische merengebied. (Schets 9).

Zooals U bekend is, vond in Augustus 1914 de strategische verdediging van Oost-Pruisen haar grondslag in het feit, dat voor de Russische legers een tweetal opmarsstrooken ter beschikking stond, de ééne, Noordelijk van het merengebied met als as de kunstweg en de spoorweg Kowno-Insterburg, de andere Westelijk van de meren

à cheval van den kunstweg en van den spoorweg Warschau-Mława-Deutsch Eylau.

Daarbij hoopte men dus, dat de Russen het merengebied als strategisch onbruikbaar terrein zouden beschouwen.

Inderdaad is dit gedurende het najaar van 1914 en den winter van 1914—1915 het geval geweest: de Oost-Pruisische merenlinie heeft onomstootelijk hare groote strategische beteekenis bewezen.

Nu kennen wij in Friesland eveneens een merengebied, welk gebied — zij het als nevenoperatieterrein — een vrij belangrijke rol kan spelen.

Bovendien zijn de grondslagen voor de verdediging van een merengebied en een inundatielinie vrijwel dezelfde. Zij berusten op het beginsel, dat een groot deel der linie gedekt wordt door een onvernietbare waterhindernis, zoodat de verdediging in hoofdzaak zal kunnen worden samengetrokken op de droogblijvende gedeelten, de accessen.

Het is uit dien hoofde zeer belangwekkend om na te gaan, hoe de terreinsomstandigheden bij de Masoerische meren zijn, teneinde daaruit conclusies te kunnen trekken ten aanzien van de verdedigende waarde onzer bovengenoemde liniën.

Het merengebied strekt zich feitelijk uit over het geheele terrein ten Z. O. van de spoorlijn Deutsch Eylau-Allenstein-Insterburg. Het aldaar gelegen Masoeren, wordt dan ook het land der 3000 meren genoemd. De grootste defensieve kracht, waarop de Deutsche legerleiding haar wissel trok, heeft het terrein echter in de lijn Angerburg-Lötzen-Nikolaïken-Johannisburg.

Het karakter der meren, hun grootte, de aard der oevers en breedte en geaardheid der accessen loopen zeer uiteen. Ik vermeen daarom goed te doen het gebied in detail te beschrijven en zal daarmede in het Noorden bij Angerburg beginnen.

Van Angerburg tot Lötzen strekt zich de Maursee uit

met haar verschillende onderdeelen. Zij staat bij Lötzen door een kanaal in open verbinding met de Löwentinsee. Het omliggende land is laag heuvelterrein, dat zich met de toppen 15 tot 35 Meter boven den waterspiegel verheft. In het Noordelijke gedeelte bevindt zich echter plaatselijk laag oeverland, dat strandvormig in het meer overgaat. Het terrein aan de Noordzijde is plaatselijk zeer laag en vlak; dit is ook het geval met de in de meren uitspringende schiereilanden, waar het terrein volkomen vlak is. Aan de oevers komt plaatselijk riet voor.

Het terrein om het meer is veelal geheel open wei- en bouwland; men treft slechts enkele kleine boschperceelen aan.

Angerburg zelf ligt laag. Langs het stadje stroomt de Angerapp naar het Noorden. Het riviertje is van weinig beteekenis, de waterbreedte is hoogstens 25 Meter.

Het acces, Z. O. van de stad, bij Ogonken (tusschen de Mauersee en de Gr. Strengeln-See), wordt feitelijk alleen gevormd door den kunstweg en de daarnaast gelegen spoorlijn. De heuvels aan de Zuidzijde van het acces domineeren iets. Het uitzicht in Z. O. richting is matig, tengevolge van de doorgaande bebouwing langs den straatweg en het heuvelterrein.

Gewend zijnde aan Nederlandsche accessen, kan men de verdedigingsvoorwaarden er niet uitermate gunstig noemen.

Het acces bij Lötzen, waar uit Oostelijke richting drie spoorwegen en drie kunstwegen samenkomen, is strategisch het belangrijkste punt der merenlinie. Reeds in 1840 werd dit ingezien door den Generaal BOLJEN, die het acces op het smalste punt, dus Westelijk van de stad, heeft afgesloten door een zeer groot fort, de Feste Boijen, welke in latere jaren is verbeterd. De oppervlakte van het geheel is van een grootte, dat zelfs werken als onze forten bij Rijnauwen en Vechten er bij in het niet verzinken.

Het acces is niet breeder dan 1500 M.; het Noordelijkste deel is bovendien vlak; Westelijk van Feste Boyen is het acces door twee meren nog in drieën verdeeld. Merkwaar-

dis is de ligging der stad vlak vóór het verdedigingswerk; zij is in Augustus 1914 voor een niet-onbelangrijk gedeelte opgeruimd moeten worden.

Het spreekt vanzelf, dat men in 1914 de verdediging niet meer gebaseerd heeft op een oud verdedigingswerk. Gedurende den slag bij Tannenberghad de bezetting van Lötzen onder den energieken Kolonel Busse¹⁾, een linie ingenomen vóór de stad. Het flauw-heuvelachtige terrein laat een verdediging wel toe, doch de omstandigheden zijn aanmerkelijk ongunstiger dan b.v. bij ons in de Houtensehe vlakte. Vooral ten N. O. van de stad vormen de bebouwde complexen langs de kunstwegen en het Stadsbosch beslist ongunstige factoren voor de verdediging.

Het terrein tusschen het Lötzeraces en de zeer groote Spirdingsee biedt aan den verdediger vele mogelijkheden. Hij kan de verdediging n.l. voeren (van het Noorden naar het Zuiden):

a. in de lijn van de Woylawo-, Buwelno- en Tirklo-meren;

b. in de lijn Löwentin-, Jagodner-, Taltersec, Nikolaïken.

Ad a. In deze 20 K.M. lange weerstandslijn komen slechts 4 smalle accessen voor:

1°. dat bij Ruhden, dat alleen uit een weg bestaat;

2°. het acces, W. van Milken, het „Przykopaces”, dat 400 M. breed is;

3°. het 1500 M. breede acces bij Sechöhe;

4°. het smalle acces bij Eekersberg.

Ik heb deze tactische lijn bij Przykop en Sechöhe gezien. De dekking, die de drie smalle meren geven, maakt geen al te betrouwbaaren indruk. Bij Przykop b.v. is het water-

---

¹⁾ Het is uitermate belangwekkend om na te gaan, wat deze hoofdofficier, die met 4½ bataljon landstorm, 1 escadron en enkele batterijen belast was met de verdediging van de geheele linie Lötzen—Nikolaïken—Rudczanny, tegenover het geheele Russische II korps heeft weten te bereiken. Verwezen wordt naar: *Busse. Aus der belagerten Feste Boijen.*

oppervlak slechts 100 tot 200 M. breed; de Waynowo- en Buwelno-meren zijn daar gelegen temidden van kale, kegelvormige heuvels, die zich aan beide oevers tot aan het water uitstrekken. Het terrein biedt geenerlei dekking.

Bepaald bedenkelijk is de toestand bij Seehöhe, waar het Zuidelijke deel van dit acces wordt gevormd door beboschte heuvels. Deze heuvels zijn hier tot 40 M. hoog en doen, voor wat den vorm betreft, aan duinen denken. Het terrein is voor de verdediging bepaald ongunstig.

Naar men mij mededeelde, is de toestand bij Eekersberg gunstiger, zooals ook al uit de kaart blijkt.

Ad b. Deze weerstandslijn, die door de Duitschers omstreeks 1900 voor verdediging is ingericht, strekt zich uit achter de genoemde merenreeks en de daartusschen gelegen kanalen. De in 1914 aanwezige verdedigingswerkjes zijn kleine aardwerken met eenig bomvrij onderkomen.

Gedeeltelijk zijn het infanteriesteunpunten, gedeeltelijk batterij-opstellingen. De laatsten waren echter reeds in 1914 verouderd. Bij de belangrijkste accessen zijn meestal eenige van die werkjes zoodanig gelegen, dat het acces concentrisch onder vuur kan worden genomen.

De sterkte dezer lijn is vrij groot; de Westelijke oever der Löwentinsee, is in tegenstelling met den Oostelijken vrij bedekt en verheft zich geleidelijk tot 20 à 40 M. boven den waterspiegel. Alleen het gedeelte bij en Noordelijk van Kullabrücke maakt op den in onze Friesche merenlinie bekenden bezoeker verre van een sterken indruk.

Meer naar het Zuiden is de toestand beter. De Jagodner See is een flinke hindernis, terwijl in het Zuiden het terrein op den Z. Oostelijken oever lager wordt en plaatselijk zelfs drassig is.

Het 10 K.M. lange gedeelte tusschen de Jagodner See en de Talter See is gunstig voor de verdediging. De daar gelegen beide meren hebben moerassige oeverlanden, de deze meren verbindende kanalen zijn ongeveer 15 meter breede vaarten. Het terrein is hier door en door Nederlandsch: laag weideland met wilgen, doch met weinig slooten.

Het terrein W. van het Taltermeer beNoorden Nikolaïken had men voor 1914 niet versterkt en n.m.m. terecht. Het meer vormt een behoorlijke hindernis en de naar dit meer oprukkende aanvaller loopt in een zak tussehen de Spirding See en de kanaalstelling. Bij Nikolaïken, waar een lange brug over het meer voert, waren slechts zeer primitieve verdedigingswerken aangelegd.

Dit wat betreft de beide tactische defensielijnen. In Augustus 1914 heeft men met de ter beschikking staande, zeer zwakke krachten de kanaalstelling bezet, in November 1914 en gedurende den winter, is de verdediging in de Oostelijke lijn gevoerd, in aansluiting waarmede men bij Lötzen een groot bruggehoofd had bezet.

Beschouwen we thans het terrein van Lötzen tot de Spirding See tussehen de beide liniën. Dit terrein bestaat uit 3 strooken:

a. een Noordelijke, het gebied van de Paprodtker Berge, een heuvelland met vrij grillige „koppen” van 40 tot 50 Meter hoogte, grootendeels kaal, doch plaatselijk bedekt met bosschen. Het is, beschouwd als aanvalsterrein voor de Westelijke stelling, ongunstig voor den verdediger. Bezet men evenwel de Oostelijke stelling, dan biedt het terrein goede artillerie-opstellingen, doch matige waarnemingsmogelijkheid.

b. een middenstrook, het Nietzlicher Bruch, een volkomen vlak, laag weidegebied, doorsneden door slooten. Het terrein doet sterk denken aan de uitgestrekte vlakten, die men tussehen Zwolle en Meppel met de trein doorsnijdt. Het is voor troepenbewegingen op eenigszins groote schaal ongeschikt.

c. een Zuidelijke strook, tussehen het Nietzlicher Bruch en de Spirding See, bestaande uit laag heuvelland met in het Oostelijke deel veel bosschen. (Gunstige artillericopstellingen, weinig waarnemingsmogelijkheid.)

Vallen, bij een bezetting van de Oostelijke lijn, de accessen van Seehöhe en Eckersberg (het geval, dat zich in Novem-

ber 1914 voordeed), dan kan de verdediger een tweede stelling bezetten langs den Noordrand van het Nietzlicher Bruch en bij Schimonken aansluiten aan het Zuidelijke deel van de kanaalstelling.

Tenslotte het gebied tusschen Nikolaïken en de grens. Een geheel ander terrein, bestaande uit één groot woudgebied ¹⁾, waarin slechts spaarzaam harde wegen voorkomen.

Het terrein biedt hier een aanvaller zóó veel moeilijkheden, dat men aan Duitsche zijde in 1914 volstaan heeft met zeer eenvoudige maatregelen te nemen bij Rudezanny. waar de spoorlijn en twee kunstwegen over het kanaal tusschen twee der meren voeren.

Van de Niedersee in Westelijke richting tot voorbij Ortelsburg had men omstreeks 1900 dwars door het Johannisburgerwoud de z.g. „Waldsperre” aangelegd, die beschouwd moet worden als een afsluiting tegen binnendringende cavalerie en die als zoodanig de merenlinie in de flank dekte. De genomen maatregelen waren zeer eenvoudig. Men had dwars door het bosch een open strook van ongeveer 50 M. breedte gekapt en in die strook drie doorgaande prikkeldraadafsluitingen aangebracht. Aan de binnenzijde waren met onderlinge tusschenruimten van ongeveer 500 M. eenvoudige houten en gemetselde blokhuisen aangelegd, waaruit de afsluiting flankerend onder vuur kon worden genomen.

De geheele lengte der „Sperre” bedroeg ongeveer 40 K.M.

De stelling, dat het Masoerische merengebied als strategisch ongeschikt opmarchgebied moet worden aangenomen, is niet onaantastbaar! Want de Duitsche troepen (I A.K., XVII A.K., 1 en 8 C.D., 3 Res. Div.) zijn in den eersten slag bij de Masoerische meren inderdaad door dit terrein uitgebroken en hebben de overwinning aan Duitsche zijde gebracht.

¹⁾ De Johannisburger „Heide”, die evenwel in het geheel geen heide is (evenals de „Romintensche heide”).

Bovendien heeft in Februari 1915 de Generaal LITZMANN zijn XXXX Res. K. door het Johannisburger Woud ten aanval gevoerd tegen de Russische stellingen.

Men vergeete evenwel niet, dat in beide gevallen de Russen een te hoogen wissel hadden getrokken op de onbegaanbaarheid van het terrein, dat zij in September 1914 dientengevolge een te zwakke flankdekking tegenover de merenlinie hadden opgesteld en dat zij in Februari 1915 — dank zij de voortreffelijke voorbereiding aan Duitsehe zijde — ten eenenmale overrompeld zijn. Voorts moet niet worden vergeten, dat de Duitschers in beide gevallen de débouché's in eigen handen hadden, terwijl de Russen die thans moesten veroveren.

Bezien wij thans, welke verdedigingsmaatregelen in de linie waren getroffen. Ik vond daaromtrent zeer belangwekkende gegevens in een boekje van Dr. BERG, een Mecklenburgsch landstormsergeant, die in de Lötzerstelling dienst had gedaan en deze op zoo duidelijke en boeiende wijze heeft beschreven, dat ik bij mijn bezoek aan Oost-Pruisen een der plaatsen waar hij had gestreden, in het terrein precies kon vaststellen.

Hij beschrijft de stelling van November 1914 als een serie compagniessteunpunten, schansen ,gelegen op de heuveltoppen en omgeven door twee lichte puntdraadhindernissen, waartusschen luisterposten waren aangebracht. Er waren nog geen naderingsloopgraven van de keukenwagens naar de gevechtsofstellingen. Hoewel het sterk vvoor en sneeuwde, waren voor den troep slechts scherfvrije schuilplaatsen aanwezig, hoog 1.50 M., lang 3 M. en breed 1.50 M. Zij waren voorzien van een zitbank, lieten het liggen niet toe en dienden voor 6 man. Deze hokken moest men uit de smalle en mansdiepe loopgraven bereiken door een gat van 80 bij 80 c.M. Bij dooi liep en zat men tot de enkels in de modder. Het water droop door de dekkingen heen.

Eerst in November kwam materiaal voor de bekende gegolfd-ijzeren schuilplaatsen, die men hoopte te kunnen verwarmen.

De schrijver was van 16—29 November in voorste lijn, daarna 12 dagen bij de bataljons reserve en vervolgens weer bij een voorcompagnie.

Mijnheer de Voorzitter, ik vermeen dit getuigenis van een warm-voelend Duitsch vaderlander te moeten aanhalen, omdat het boekdeelen spreekt over de beteekenis van den verrichten pionierarbeid en over de waarde der versterkingen in de stelling, die door *landweeer* nagenoeg zonder mitrailleurs moest worden verdedigd.

Roopt de beschrijving niet de herinnering bij U wakker van onze stellingen in 1914? Hebt U toen ook niet eens gedacht: Hoe moet dát gaan, wanneer wij dit primitieve gedoe moeten verdedigen? Welnu, mijne Heeren, deze veldtocht zal U toonen ,wat wilssterke troepen ook in soortgelijke stellingen kunnen bereiken.

Er is nog een reden, om dit getuigenis te bezien, n.l. het feit, dat het Duitsche stafwerk den indruk wekt, alsof het weerstandsvermogen der Lötzen-Angerapplinie door den versterkingskunstigen arbeid zeer beduidend zou zijn verhoogd.

In het reeds aangehaalde citaat zegt dat werk immers, dat v. SCHUBERT en v. FRANÇOIS de gelegenheid hadden gegeven om de linie „tot een zóó sterk bolwerk uit te bouwen, dat de verdediging met een minimum aan troepen zou kunnen worden gevoerd”. Dit wekt andere verwachtingen dan het sobere verhaal van den heer BERG. Voorts geeft het stafwerk op, dat aan het bruggenhoofd Lötzen „sedert 15 September 2 pioniercompagnieën en 6000 burgerarbeiders (later 18.000) hadden gewerkt en op het 75 K.M. lange front een geraamte van steunpunten met verbindingsliniën en hindernissen hadden vervaardigd, waarin 19 October echter nog naderingsloopgraven en betonschuilplaatsen ontbraken”.

Dit beeld is hoopgevender dan dat van den Mecklenburgschen sergeant.

De Angerapplinie volgde het beloop van Goldap en

Angerapp op den Westelijken rivieroever. De lengte was 60 K.M.; bruggenhoofden waren ingericht op 2 punten op den Oostelijken oever.

Deze stelling is inmiddels slechts in het Zuiden bezet geworden; meer Noordelijk heeft het 8e leger zich op den Oostelijken Angerappoever weten te handhaven.

V. De terugtocht naar de Lötzen-Angerapplinie en de verdediging der linie.

1. De terugtocht van 2—7 November onder Gen. v. François.

Op 2 November werd de Generaloberst VON HINDENBURG, Opperbevelhebber op het Oostelijke operatietooneel en trad C. 8e Lr. dus onder zijne bevelen. De Weichselvestingen en de Zuidgrens van Oost-Pruisen, W. van Neidenburg behoorden nu niet meer tot het bevelsrayon van het 8e Leger.

De eminente chef van den staf, Generaal GRÜNERT, ging over naar het 9e Lr. en werd vervangen door general-major BÖCKMAN (tot 13 November tijdelijk Oberst SCHMIDT VON SCHMIDTSECK).

Het 8e Lr. stond op 2 November als volgt opgesteld:

a. Van Willenberg tot Bialla (70 K.M.) 9 bataljons landstorm met 1 batterij.

b. Bij Arys en Lyck 8 bataljons landstorm met 6 batterijen uit Lötzen; hierbij 41 C. Brig.

Vervolgens naar het Noorden achtereenvolgens:

c. XXV Res. K. over 15 K.M. front.

d. 3 Res. Div. en 33 L.W. Brig. over 15 K.M.

e. I A.K. over 30 K.M.

f. Groep Jacobi (4½ brigade) over 15 K.M.

g. 1 C.D. (min 41 C. Brig.) bij Mehlkehmen in een gat van 30 K.M. breedte.

h. I Res. K. (5 brigaden) over 20 K.M. in de Wirbalerstelling.

g. bij Tilsit eenige territoriale bataljons.

Uit dit uiteengerekte samenstel moesten nu 3 divisieën worden weggenomen. Generaal v. FRANÇOIS liet tactische overwegingen den doorslag geven en wees XXV Res. K. en 36 Res. Div. (verdeeld over I A.K. en groep Jacobi) aan. Zij werden zonder bezwaar teruggenomen en in den trein geladen.

Door deze beslissing te nemen, heeft generaal v. FRANÇOIS niet aan den zeer positieven eisch om „kampfkräftige, Zur Offensive befähigte Truppenkörper” aan te wijzen, voldaan.

Wel seinde hij aan VON HINDENBURG, dat de tactische toestand het uitnemen van andere troepen niet gedoogde en dat het XXV Res. K. „nach Meldung Kommandierenden Generals in jeder Beziehung zur Angriff befähigt ist”, maar dit was een doodoener en dit wist v. FRANÇOIS. Het XXV Res. K., had gefaald en was operatief een derderangskorps.

Merkwaardig is het, dat generaal RUSZKI over dit korps als volgt oordeelt en daarmee voor het eerst van Russische zijde een afbrekend oordeel over Duitse troepen doet hooren: „De compagnieën tellen 60 tot 70 man; vele hebben geen keukenwagens; er zijn vele zieke officieren en soldaten. De stemming is zeer gedrukt. De compagnieën worden veelal door Feldweibel gecommandeerd; 90 % der onderofficieren bestaat uit oorlogsvrijwilligers. Bij 232 R.I. zijn slechts drie mitrailleurs”.

Thans blijkt dit oordeel vrijwel juist te zijn geweest.

U gevoelt, dat deze maatregelen de verhouding van de generaals VON HINDENBURG en VON FRANÇOIS ongunstig moesten beïnvloeden. Dit verbeterde er niet op, toen de uit Oost-Pruisen komende troepen met ledige munitievoertuigen en zonder zware artillerie aankwamen. Voorts verzette VON FRANÇOIS zich hardnekkig tegen het aanbrenge van vernielingen op Oost-Pruisischen bodem, waaraan VON HINDENBURG bij een terugtocht groote beteekenis hechtte.

Het zal u dus niet verwonderen, dat generaal VON FRANÇOIS op 7 November ontheffing van het legercommando vroeg en verkreeg. Zijn opvolger werd de generaal VON

BELOW, die 1 Augustus 1914 nog divisiecommandant was en die zich gedurende den geheelen oorlog als een eminent legerbevelhebber heeft doen kennen.

Vóór het zoover was, moesten nog 5 dagen verloopen; dit is voor een man als FRANÇOIS een heele periode, waarin dan ook heel wat gebeurde. (Zie schets 10a).

Toen XXV Res. K. en 36 Res. Div. uit het front werden gehaald, moest de sterk verzwakte rechtervleugel van het leger (tot en met I A.K.) worden teruggenomen, wat in den nacht van 2 op 3 November geschiedde. De stelling van het I Res. K. stak nu bastionvormig naar het Oosten vooruit en werd uit het Zuiden bedreigd. v. FRANÇOIS wenschte het korps, waartegenover hij $4\frac{1}{2}$ Russische divisien veronderstelde, terug te nemen, doch v. BELOW weigerde dit te doen, tenzij hij den last daartoe ontving. Daar deze last uitbleef en hij den volgenden dag bemerkte, dat Russische troepen vóór zijn front werden weggenomen, besloot hij de vooruitspringende stelling te gebruiken voor een tegenaanval in Z.-richting op de tegenover 1 C.D. oprukkende Russen. Deze aanval werd op 5 November door 1 Res. Div. ingezet na een artillerievoorbereiding van een uur door 80 stukken. De aanval liep vast.

Generaal von FRANÇOIS had inmiddels opdracht ontvangen om nog een divisie naar Polen te zenden en wilde hiervoor 1 Res. Div. aanwijzen, doch eerst den aanval van deze divisie uitbuiten. Daartoe werd I A. K. over Goldap naar Tollmingkehmen aangezet en aldaar gereedgesteld voor een aanval tegen de Russische Noordgroep.

De groep Jacobi moest naar het Westen (Goldap) teruggaan, de 3 Res. Div. bij Marggrabowa zooveel mogelijk Russische krachten binden.

De uitvoering van dit plan werd vertraagd omdat generaal von BELOW, vernomen hebbende, dat 1 Res. Div. naar Polen moest afreizen, zijn korps teruggenomen had tot Stallupönen.

Alle bewegingen werden 's nachts en bij felle koude onbe-

rispelijk uitgevoerd. Het prachtige I A. K., dat sedert 16 Augustus in touw was, liep 50 K.M.

Op 7 November kwam de aanval los. Generaal von FRANÇOIS leidde hem persoonlijk: I A. K., 1 C. D., 9 L. W.-Brig. en 1 Res. Div., totaal 41 bataljons, 16 escadrons en 214 stukken, vielen het Russische II L. K. (3½ div.) verrassend aan en wierpen het terug; 's avonds werd de 1 Res. Div. teruggenomen; nochtans werd de opmarsch op 8 November zegevierend voortgezet en het succes afgesloten. 4000 gevangenen vielen in Duitse handen. Op dezen dag namen ook deelen der L. W. Div. Königsberg aan de vervolging deel.

Het afscheid van von FRANÇOIS als commandant bestond uit het volgende, aan den Keizer gezonden telegram:

„Een door drie Russische divisien beproefde omvatting bij Stallupönen werd volgens mijn aanwijzingen gisteren door een tegenaanval uit de richtingen Stallupönen en Tollmingkehmen afgewerd. Z. van Stallupönen werd de vijand vernietigend verslagen en ging hij terug. De aanval O. van Tollmingkehmen vordert goed. Tot nu 4000 gevangenen en 9 mitrailleurs buit gemaakt, aantal stukken onbekend. Zoo juist bericht, dat de vijand op alle deelen van het slagveld vlucht. — Auf Euer Majestät Befehl habe ich Armeeführung heute an General v. BELOW abgegeben.“

Ik moet hier nog even een betreurenswaardig feit vermelden. De Z. groep van het 8e Leger had opdracht ontvangen om met 33 L. W. Brig., vestingbezetting van Lötzen en 41 C. Brig. terug te gaan naar de stelling Lötzen, terwijl 3 Res. Div. bij Marggrabowa moest blijven. Generaal von MORGEX, die al tweemaal had voorgesteld om met het geheele leger terug te gaan naar de Lötzen-Angeraplinie, werd nu ongehoorzaam en ging 5 November terug naar de Lötzenstelling (bij Kruglanken), waardoor de rechtervleugel van de groep Jacobi bij Goldap in de lucht hing. Tegelijkertijd meldde hij rechtstreeks aan OBEROST, dat de handelingen van den legercommandant tot een catastrofe moesten leiden en verzoekt hij het aanwijzen van zijn divisie voor de operatiën in Polen.

Het is niet bekend of dit optreden den generaal von HINDENBURG heeft beïnvloed. De generaal von MORGEN werd tot C. I Res. K. benoemd en volgde dit korps naar Polen. Als C. der 3 Res. Div. trad Generalleutnant KOLEWE op.

2. *De verdere terugtocht na 7 November onder Generaal von BELOW. (Schets 10b.).*

Generaal von BELOW deelde de opvatting van Generaal von FRANÇOIS, dat actief optreden het beste was, dat hij kon doen. Er zat dus wel „lijn” in de bevelvoering van de drie legerecommandanten.

VON BELOW beschikte nog over $6\frac{1}{2}$ div. (waarvan $3\frac{1}{2}$ Landweer) en 1 C. D., de Russen over 19 div. en $4\frac{1}{2}$ cav. div. Hij hergroepeerde nu snel zijn geringe macht en had op 12 November 4 divisiën en $\frac{2}{3}$ —1 C. D. als aanvalsgroep tussehen Dahrkehmen en Stallupönen verzameld, n.l. I A. K., 3 Res. Div., 70 en 9 L.W. Brig. en 1 C. D. (min 41 L. Brig.). Zuid van de stootgroep bezetten 33 L.W. Brig., 41 C. Brig. en 3 L. W. Div. de Lötzen-Angeraplinie tot Dahrkehmen, Noord dekde de L. W. Div. Königsberg den linkervleugel, oostelijk van Stallupönen.

Een zeer merkwaardige opstelling, die de Duitse mentaliteit duidelijk aangeeft: de defensieve Zuidvleugel van 26 bataljons en 8 eskadrons was over 60 K.M., de defensieve Noordvleugel van 11 bataljons over 20 K.M. verdeeld, terwijl het offensieve centrum van 49 bataljons, 242 stukken en 24 eskadrons over 40 K.M. breedte zou optreden. Tot die stootgroep behoorden *alle* actieve- en reserve troepen (behalve 41 C. Brig.), doch slechts 2 der 7 L.W. brigaden; de kern vormde wederom het I A. K.

De Russen drongen in het Noorden sneller op dan in het Zuiden. Reeds op 12 November werd de L. W. Div. Königsberg aangevallen en dreigden 2 Russ. cav. divisiën haar Noordelijk te omtrekken.

Op 13 November ontbrandde het ontmoetingsgevecht (*Schets 10b*), I A. K. en 70 L. W. Brigade drongen deelen

van het XX Russ. K. terug, de 3 Res. Div. rukte Oostwaarts en stond 's avonds tegenover het II Kauk. Korps.

Inmiddels moesten de L.W. Div. Königsberg en 1 C. D. teruggaan in O. richting naar de op de schets aangegeven lijn. Niettemin maakte de L.W. Div. op dezen en den vorigen dag 1000 gevangenen bij het afslaan van aanvallen.

Ondanks dit feit, zette von BELOW den aanval op 14 en 15 November voort. In den loop van 15 November moest hij het gevecht evenwel afbreken, daar de bedreiging in het Noorden de L.W. Div. Königsberg nog meer naar het Westen (winterstelling) had doen teruggaan en voorts munitiegebrek intrad.

Voor de Duitsche troepen, die 5000 gevangenen maakten, was het terugtochtsbevel een ontzuivering, te meer, omdat de Russische gevechtskracht gebroken was en vele Russische afdeelingen witte vlaggen lieten zien.

Op 16 November bereikten de troepen de winterstelling. O. van Dahrkehmen en Gumbinnen. Deze stelling, die 35 K.M. lang was en waarvan de N. vleugel bij Mallwischen in de lucht hing, werd door 3½ divisiën bezet (3 Res. Div., 2 I. D., 9 L. W. Brig., L. W. Div. Königsberg). 70 L.W. Brig. werd ter versterking naar de stelling van Lötzen gezonden, 1 I. D. als reserve bij Gumbinnen opgesteld. 1 C. D. zou de Noord. vleugel beschermen.

3. *De verdediging der Lötzen-Angeraplinie.*

Sedert ongeveer 7 November lag in de Lötzenstelling, bestaande uit de accessen bij Eckersberg, Seehöhe, Przykopp en Ruhden (*schets 9*) en de stelling O., N.O. en N. van Lötzen, als bezetting de 33 L.W. Brig. en landstorm, totaal 14 bataljons infanterie, benevens 41 C. Brig. Noord van de Mauersee tot Dahrkehmen, bezette de 12 bataljons tellende 3 L.W. divisie na 10 Nov. een 30 K.M. lange stelling. Tegen dit zeer zwak bezette front vielen in de dagen na 10 November 4 Russische korpsen met te zamen 9 divisiën aan. t.w. (*Zie schets 10 b.*):

III Sib. K. Z. van Ruhden;

XXVI Res. K. en XXII Russ. K. van Ruhden tot de Mauersee;

II Kauk. K. aan de Angerapp.

Ik noteerde uit verschillende bronnen :

11 November aanval op het aeces Przykop.

11 November aanval bij Kruglanken.

12 November aanvallen bij Sechöhe en Eckersberg.

14 November aanval N.O. van Lötzen.

Al deze aanvallen werden afgeslagen. Toch kon de dappere landweer dit niet blijven doen, waarom generaal von BELOW op 16 November het front om Lötzen versterkte met 70 L. W. Brig. en het front van de 3 L.W. Div. gedeeltelijk door de 3 Res. Div. deed overnemen.

18 November veroverde het III Sib. korps in den mistigen ochtend bij verrassing het aeces van Sechöhe, waarbij 18 oudere kanonnen verloren gingen. Op denzelfden dag werd Gr. Strengeln, O. van Angerburg veroverd, doch door de Duitschers hernomen.

Door het verlies van Sechöhe moest de bezetting van Eckersberg worden teruggenomen (*schets 9*) en moest de Zuidrand der Paprodtker Berge als frontlijn worden bestemd. De Russen rukten snel Zuidelijk van het Nietzlicher Bruch op; patrouilles bereikten zelfs Schimonken.

Generaal von BELOW besloot zijn eenige reserve in te zetten om Sechöhe te hernemen. Op 21 November moest de 1 I.D. daartoe 1 dagmarsch W. van Lötzen gered staan. Inmiddels vernam de legercommandant, hoe nijpend het troepentekort in Polen (slag bij Lodz) was. En ziehier, mijnheer de voorzitter, één der mooiste voorbeelden van zelfverloochening uit de krijgsgeschiedenis: De Generaal von BELOW, beseffende dat daarginds hoogere belangen op het spel stonden dan bij zijn leger, dat een zuiver territoriale verdediging voerde, *stelde ongevraagd de divisie, één zijner twee actieve divisien en tevens zijn geheele legerreserve, ter beschikking van Generaloberst von HINDENBURG.*

Elke actieve onderneming was nu voor het 8e Leger uitgesloten. Het telde nog 1 cav. div., 2 actieve, 2 reserve- en 7 landweer-brigaden en zou verder hardnekkig het ter-

rein verdedigen in een 120 K.M. lange stelling. (Zie *schets 11*). De Lötzener stelling werd daartoe versterkt met 1 brigade der 2 I.D., terwijl C—I A.K. met het bevel werd belast.

In de nu volgende weken vielen de Russen eenige keeren aan bij Dahrkehmen (nacht 29—30 November; 2 December), terwijl op 4 December en volgende dagen de Lötzener stelling over de geheele lengte hun aanvalsdoel was, waartegen zelfs belegeringsartillerie in werking werd gebracht. Al deze aanvallen werden beslist afgewezen, evenals een poging op den 1en Kerstdag ondernomen, om over het bevroren Nietzlicher Bruch de Paprodtker Berge te nemen. Deze poging kostte hen 3000 man, waarvan 1100 gevangenen.

Inmiddels verstarde de liniën en trad de stellingoorlog in. Noordelijk van Mallwischken was alle cavalerie van het 8e leger samengetrokken (5 brigades). Generalleutnant BRECHT hield met deze 40 escadrons, versterkt door 6 bataljons infanterie een 45 K.M. breed front bezet en wist het tegenover gelegen Russische cavaleriekorps zelfs geleidelijk terug te dringen.

Tilsit, bezet door 3 landstormbataljons bleef in Duitse handen.

4. *De Russische operatiën.*

Sedert begin November opereerde het 10e Russ.leger tegen het Duitse 8e en rukte een deel van het Russ. 1e Leger over de Narew tegen de O. Pruisische Zuidgrens op.

In het grootte Russische operatieplan, de opmarsch over Posen naar Berlijn, was aan het 10e Leger de rol toebedeeld om de Duitschers in Oost-Pruisen terug te dringen en den beneden-Weichsel te bereiken. Het telde 23 divisiën infanterie en 8 cavaleriedivisiën. Toch zag generaal SIEWERTS tegen een frontaanval tegen de merelinie op en stelde hij voor deze linie Zuidelijk te omtrekken, welk voorstel evenwel door generaal RUSZKI om onbekende redenen werd verworpen.

In de tweede helft van November werden 3 divisieën naar Polen vervoerd en drong de Russische legerleiding op krachtig optreden in Oost-Pruisen aan. Merkwaardig is het generaal RUSZKI's oordeel over de Duitsche verdedigingslijn te lezen; hij zegt „dat in O. Pruisen een zeer hardnekkige tegenstander stond, die minstens 2 korpsen en 5 landweerbrigaden sterk was en rijkelijk over munitie beschikte. De Duitsche stellingen waren zeer goed versterkt en konden zonder sterke artillerie niet frontaal worden aangegrepen; vóór men echter zware artillerie in stelling kon brengen, moest men eerst de vernielde bruggen en wegen herstellen en dat kostte tijd.”

Dit getuigenis beteekent inderdaad een eeresalut voor de kranige Duitsche leiding en troepen.

Generaal SIEWERTS besloot nu den aanval voet voor voet voort te zetten en elke gewonnen duimbreds grond te versterken. Van remmenden invloed was daarbij, dat geheele Russische compagnieën naar den vijand overliepen.

Eind December concludeerde generaal SIEWERTS „dat de sterkte der Duitsche stellingen, de overvloedige kunstmatige hindernissen en de geweldige kracht van het artillerie- en mitrailleurvuur niet toelieten om op een snel succes en een spoedige doorbreking van de merenlinie te hopen”. Generaal RUSZKI stemde hiermede in.

Ziehier, mijnheer de Voorzitter, de meening van den Commandant van 17 infanteriedivisiëen, 7 landweerbrigaden en $4\frac{1}{2}$ cavaleriedivisiëen, die tegenover zich had 2 infanteriedivisiëen, 7 landweerbrigaden en 1 cavaleriedivisie in een aan beide zijden onaangeleunde stelling.

5. *De strijd aan de Oost-Pruisische Zuidgrens.*

Hoe de verdediging aan de Zuidgrens is gevoerd, kan ik u niet mededeelen; de tijd ontbreekt er toe. Wat daar door nauwelijks afgerichte jonge Ersatztroepen, landweer en landstorm met onvoldoende uitrusting, in sneeuw en ijs, is gepresteerd, is geweldig. Het is een voorbeeld van wat zwakke troepen bij de territoriale verdediging kunnen

bereiken, óók tegenover dubbele overmacht. Zeer zware cischen waren hier aan de leiding gesteld; zoo bestond de kern der troepen uit het korps Zastrow, samengesteld uit 32 bataljons landweer en landstorm met slechts 3 regimentsstaven, 9 escadrons en 16 batterijen. Overkleeding en reserve-schoenen ontbraken. Toeh traden deze troepen zelfs offensief op en wisten zij flank en rug van het 8e leger afdoende te beveiligen.

Mijnheer de Voorzitter, wij kennen de ellende der troepen in de modder van Vlaanderen en in de sneeuwgebieden van Karpathen en Alpen, maar wat aan de Oost-Pruisische Zuidgrens in den winter van 1914 op 1915 is geleden, kan geen pen beschrijven. Een ceresalut aan troep en leiding, die onder deze omstandigheden hun plicht deden, mag in deze voordracht dan ook niet ontbreken .

VI. Beschouwingen.

Er rest mij thans nog aan te toonen, waarom ik de geschetste operatiën van veel beteekenis acht voor onze landsverdediging.

Dat is wel in de eerste plaats, omdat zij ons de Duitsche mentaliteit leeren kennen tegenover troepen, die in geoefendheid en aanvoering op een lager plan staan dan de hunne. U heeft de drie achtereenvolgende legercommandanten zien toepassen een intimidatietactiek en -strategie, die men ook in den veldtocht tegen Roemenië en bij den aanval op Luik kan vinden. Ik acht het vrijwel vaststaand, dat indien de Duitschers onverhoopt ons leger tot tegenstander zouden krijgen, zij diezelfde tactiek tegenover ons met een minderheid zouden trachten uit te buiten.

Het is te hopen, dat onze legerleiding in dat geval de verweermiddelen daartegen zal weten te vinden door vertrouwend op de kracht van onze infanteriebewapening tegenover een dergelijke Duitsche groep een verdedigende stelling met aangeleunde vleugels te doen innemen door reserveformaties en ons veldleger operatief te gebruiken

dáár, waar de legerleiding dat wenscht. Want zeker is, dat deze intimidatietactiek het tegen een vastberaden verdedigd, modern mitrailleurfrent zal moeten afleggen.

Voorts vertoont het beeld van de operatiën van het 8e leger een merkwaardige gelijkenis met die, welke onze weermacht in geval van een conflict, zal moeten uitvoeren.

Zijn taak was, wat de eenige taak van ons leger ooit zal kunnen zijn: het besparen van den geesel der vreemde overheersching aan een zoo groot mogelijk deel van de natie, kan het zijn aan het geheele volk.

Men kan de operatiën tusschen 15 September 1914 en 1 Januari 1915 verdeelen in 4 episoden:

De eerste: het verstoren van de rust bij den voorloopig onbeweeglijken tegenstander door offensieve ondernemingen en door het vernielen van zijn aanwoerwegen.

Zij ging — zoodra de Russische massa in beweging kwam — over in de noodzakelijke *tweede periode: De strategische terugtocht naar de linie der Masurische meren en de Angerapp, doch onder zoo krachtig mogelijke vertraging van 's vijands opmarsch.*

Daarbij sluit de *derde periode: de verdediging van deze defensielijn aan*, in afwachting van de (hier buiten beschouwing blijvende) *4e periode: het hernemen van het offensief, als de krachtsverhouding zich ten gunste van den verdediger heeft gewijzigd.* 1)

Mijnheer de Voorzitter, wanneer men voor de 1e periode leest: „Het doen van een snellen offensieven stoot, teneinde den schender onzer neutraliteit af te straffen, vóórdat deze overmachtige krachten kan inzetten”, dan vindt U in deze 4 perioden weergegeven, het alpha en omega van onze landsverdediging.

Zouden wij in de toekomst de kans krijgen om onze lands-

1) Deze periode trad in Februari 1915 in (Winterslag in Masoeren).

verdediging in deze vier episoden te voltrekken? Tot nu toe liggen in onze krijgsgeschiedenis de voorbeelden, waarin wij achtereenvolgens de 2e, 3e en 4e episode hebben doorge- maakt, voor het grijpen.

Bezien we het geval, waarin wij door neutraliteitschen- nis in een oorlog worden betrokken, dan moet vooropgesteld worden, dat de schendende partij zich de sterkste gevoelt. Dat behoeft echter niet in zich te sluiten, dat hij zich van huis uit met sterke krachten tegen ons wendt. Het voorbeeld van België in 1914 is uiterst leerzaam. Toen hebben onze Zuiderburen de kans laten ontglippen, om de op Luik afge- zonden Duitse afdeelingen op grondige wijze af te straffen.

Dit zou zich bij ons ook voor kunnen doen. In dat geval zou een den indringer toegebrachte krachtige klap van onberkenbare beteekenis zijn voor het eigen moreel.

Misschien komt die kans niet, dan breekt direct de 2e periode aan, die in het voor ons zooeven geschetste geval toch óók moet komen. Immers de zich overmachtig voelende indringer wil operatieve ruimte hebben en zal ons leger dus willen vernietigen of op voor hem veiligen afstand terug- dringen.

Dat daarbij ons leger (of althans deelen van ons leger) naar de Vesting Holland zullen teruggaan, achter onze „Lötzen-Angerapp-stelling”, spreekt voor zich. Dat daarbij tijdwinst een even machtige factor is als in O. Pruisen het geval was, behoeft geen betoog, evenmin als het feit, dat — die terugtocht moge in het Zuiden of in het Oosten worden aangevangen — onze terreinen vóór de Vesting Holland voldoende gelegenheid bieden om BELOW'S en VON FRANÇOIS' tactiek tegen den vervolger toe te passen. Het voorbeeld is van grooter waarde, omdat hier geen first-class Duitse actieve korpsen optraden; integendeel landweer en reserve- formaties geven ons hier het voorbeeld en toonen, wat bij goede aanvoering door wilskrachtige troepen kan worden bereikt. De operatieruimte bij den terugtocht ontloopt die in Nederland niet veel. Ik noem eenige afstanden ter ver- gelijking.

Diepte van het operatiegebied.

O. Pruisen	{	Noordvleugel: Wirballen—Gumbinnen	50 K.M.
		Midden: Grens—Dahrkehmen	50 K.M.
		Zuiden: Lyck—Lötzen	50 K.M.
Nederland front Oost	{	Noordvleugel: Zwolle—Naarden	75 K.M.
		Midden: Deventer—Utrecht	70 K.M.
		Zuiden: Nijmegen—Gorinchem	60 K.M.

Breedte van het operatiegebied.

O. Pruisen	{	Lyck—Filippowo—Wirballen	120 K.M.
		Lyck—Marggrabowa—Stallupönen	100 K.M.
		Spirding See—Gumbinnen	110 K.M.
Nederland front Oost	{	Mook—Arnhem—Zwolle	100 K.M.
		St. Andries—Tiel—Ochten—Grebbelinie	70 K.M.
		Vg. Holland van Biesbosch tot Zuiderzee	80 K.M.

Hierbij moet U wel in beschouwing nemen, dat de vleugelaanleuning in ons geval beduidend beter is dan die van het 8e Leger, dat bovendien door een Russischen stoot over de O. Pruisische Zuidgrens in den rug kon worden genomen.

Samenvattende kan worden gezegd, dat de veldtocht ons biedt:

Een overeenkomstige serie operatiën als die, welke door ons veldleger zal kunnen moeten worden verricht, in een gebied van dezelfde grootte als in ons land, in terrein, dat veel overeenstemming vertoont met de terreintypen in onze buitenprovinciën,

uitgevoerd door een leger (bijlage I), dat de grootte van onze voor operatief gebruik beschikbare krachten niet overtreft en samengesteld uit troepen, waarvan het gros zich ten aanzien van lagere aanvoering, encadreering en geoefendheid niet al te zeer boven onze veldlegertroepen verheft, terwijl de bewapening met mitrailleurs niet te vergelijken is met die van onze troepen. Een leger voorts, dat ook over weinig lichte troepen beschikte.

Voorts leert de 3e periode ons de geweldige kracht van waterliniën, zelfs al zijn zij bij lange na niet zoo sterk als onze onderwaterzettingen en al is de bezetting van veel minder mitrailleurs voorzien. In dergelijke liniën kunnen in behoorlijk ingerichte stellingen zeer groote frontbreedten worden ingenomen. Of wij ten aanzien van deze mogelijkheid om troepen voor offensief gebruik te besparen, al ver genoeg zijn gegaan, betwijfel ik.

Ik vermeen, dat velen h.t.l. ten aanzien van de defensieve kracht van inundatiën (en ook van onze breede rivieren) nog te weinig optimistisch zijn.

Hoogst merkwaardig en leerzaam is de groote vrees voor het betreden der bevroren meren. Een les, die ons vrouwen kan geven in de kracht onzer Vesting Holland, óók als de onderwaterzettingen bevroren zijn.

De Kerstmisaanval over het bevroren Nietzlicher Bruch heeft de Russische legerleiding leergeld doen betalen. En, in feite, is dat zoo verwonderlijk? N.m.m. geenszins!

Er is eigenlijk geen ongeschikter aanvalsterrein denkbaar dan een volmaakt open, zelfs aan den liggenden man geen dekking biedende ijsvlakte, waarop de vijandelijke mitrailleurprojectielen bovendien nog ricochetteren. Zou zulk een aanval geen uitermate zware artillerievoorbereiding en -ondersteuning vereischen met de zekerheid, dat elk projectiel, dat „min” valt het ijsdek — aanvalsterrein — vernielt?

Er zijn in de Masurische merenlinie kilometers stellinggedeelte achter meren van 150 tot 200 M. breedte, die men dus op schaatsen 's nachts in 1 minuut zou hebben kunnen oversteken. Men heeft dit echter zelfs tegenover de uiterst ijle, met geweren bewapende verdedigers niet aangedurfd. ¹⁾

Leerzaam is ook het standhouden in het groote Lötzener bruggenhoofd vóór Mauer- en Löwentinsee. Ook onze Waterlinie biedt gelegenheid tot het vasthouden van zoo'n

---

¹⁾ In 1915 hebben de Russen wel aanvallen over de bevroren Narotsch-See in Litthauen gedaan.

vooruitgeschoven stelling. De voordeelen daarvan, mede met het oog op het eigen moreel en een later offensief optreden, liggen voor de hand.

Naast dat groote bruggenhoofd zien we daarentegen de verdediging achter de waterlijn voeren, óók op de accessen (Enkersberg, Seehöhe, Prziokopp, Ogonken). De zeer zwakke bezetting dwong wel tot het toepassen van deze tactiek.

In hooge mate belangwekkend is de bestudeering der bevelvoering en der prestaties van de troepen.

Bewondering wekken de hooge aanvoerderseigenschappen van de drie legereommandanten. Moge men den generaal VON SCHUBERT kunnen verwijten, dat hij min of meer onbesuisd optrad, men zal dienen te erkennen, dat hij zulks deed met het oogmerk om de Russische troepen van Polen weg te houden en dus zijn chef de taak te vergemakkelijken.

Daarnaast staan de verheven figuren van VON FRANÇOIS en VON BELOW. Treffend is de liefde van deze beide generaals voor land en volk, dat zij voor een bezetting wilden vrijwaren. Treffend evenzeer het vertrouwen in hunne troepen, waarop zij telkens nieuwe beroepen vermeenden te mogen doen. Eigen roem was daarbij bijzaak, vooral bij den generaal VON BELOW, die één zijner beide actieve divisien vrijwillig ter beschikking van zijn chef stelde.

Merkwaardig is de overeenstemming van de drie generaals ten aanzien van de wijze van optreden. Feitelijk voerden zij een territoriale verdediging op een nevenoperatietooneel. Duidelijk komt den stelregel naar voren, dat de militaire taak bij een dergelijke verdediging naast de bescherming van een zoo groot mogelijk deel van het grondgebied, zal moeten zijn: Het binden van zooveel mogelijk vijandelijke troepen. Deze taak vereischt het offensieve gebruik, óók van zeer zwakke troepen. Dit beseften èn VON FRANÇOIS èn VON BELOW èn VON SCHUBERT.

U hebt het 8e leger zien strijden tegen een groote over-

macht; wij hebben met de commandanten hachelijke momenten doorgemaakt. Maar wij hebben gezien, hoe die commandanten hebben doorgezet en vervuld waren met één gedachte, den vijand elken duimbreeds grond van den eigen bodem te betwisten.

Ook hier hebben vooral v. FRANÇOIS en v. BELOW getoond, dat een toestand nimmer hopeloos is, tenzij de commandant hem hopeloos wenscht te zien.

Zeer merkwaardig is het tot driemaal toe falen van de Duitse landweer in de verdediging gedurende den bevelstermijn van von SCHUBERT, terwijl dezelfde eenheden zowel vóór 15 September onder von HINDENBERG, als na von SCHUBERT's bewind, onder von FRANÇOIS en von BELOW hun opdrachten behoorlijk vervulden of trachtten te vervullen en van panieken geen sprake was.

Is dit toeval of misten de troepen intuïtief het vertrouwen in dezen — plotseling uit het Westen opgedoken — generaal? Voelden zij, dat van hem ook niet het vereischte vertrouwen in zijn soldaten uitging?

Zeker is, dat von FRANÇOIS en von BELOW in hooge mate de eigenschap bezaten om hun wil op den troep over te brengen; van hen ging het fluïde impérative uit, waarvan FOCH zegt, dat het op een leger den indruk maakt, alsof het op een vlak voorwaarts wordt geschoven.

U treft dat méér aan; zoodra Oostenrijksche, Bulgaarsche of Turksche troepen onder Duitse legerbevelhebbers van naam werden gesteld, ging de zaak „gesmeerd”. Men had vertrouwen in den chef en wist, dat elk gegeven bevel overwogen was en een bepaalde noodzakelijke operatie beoogde.

Mijnheer de Voorziter, ik twijfel er niet aan of verschillende van mijn toehoorders zullen reeds gedurende dit betoog hebben gedacht: „Nu ja, maar de tegenpartij bestond uit Russen”.

Inderdaad, mijne Heeren, ik wees zelf reeds herhaalde

keeren op het feit, dat de Russische legerleiding en troepen die der Duitschers „unterlegen” waren. Vergeet U evenwel niet, dat ook dat Russische leger zijn kerntroepen had, zooals het 3e Sib. korps, dat zeer zeker tot de uitstekende formaties moet worden gerekend.

Nu wil ik geenszins beweren, dat in een toekomstig conflict onze legerleiding en troepen ten aanzien van die van den tegenstander in dezelfde verhouding zullen staan als de Duitse tot de Russische in 1914.

Ik wil ook geenszins Druskieniki-avonturen met ons leger propageeren, evenmin als het bezetten van 100 K.M. fronten met twee of drie divisiegroepen.

Maar aan den anderen kant wensch ik ons leger ook niet reeds in vreedstijd de rol toe te bedeele van het beschouwde deel van het Russische leger in deze episode.

Men diene toch te beseffen, dat, indien Nederland tegen zijn wil door neutraliteitschennis in den oorlog wordt gesleept, ons grondgebied nevenoperatieterrein is, waarop de tegenpartij geen eerste klasse troepen zal kunnen inzetten. Wel zal zij beginnen, met ons krachtig aan te pakken, ten einde de gewenschte ruimte voor haar hoofdoperatie te verkrijgen, doch daarna (men vergelijk België in 1914) komt de tijd, dat tegenover ons troepen van minder gehalte zullen worden achtergelaten, waartegen wij een kans kunnen krijgen.

De vraag of wij voor wat betreft de aanvoedersqualiteiten van onze hogere commandanten a priori de mindere behoeven te zijn van onze tegenstanders, wijs ik zonder voorbehoud terug. Er is geen enkele reden voor om aan te nemen, dat onze generaals, voor wat betreft strategisch inzicht, besluitvaardigheid en hardnekkigheid zouden behoeven onder te doen voor die van vreemde legers. Er is zelfs n.m.m. geen enkele reden, waarom onze Nederlandsche troepen, mede gezien onze volkskaraktereigenschappen, in uithoudingsvermogen bij het verdedigen van den vaderlandsechen bodem zouden achterstaan bij die van het toenmalige 8e Duitse leger. Ook dáár was niet alles fameus

(Grajewo op 26 September; 6 L.W. Brig. tot 2 maal toe; XXV Res. K.) en rammelde de zaak af en toe geduecht. Ik twijfel er niet aan of dit zal bij ons ook het geval wel eens zijn. De groote les uit deze episode is echter, dat de chef zich hierdoor niet te spoedig van de wijs moet laten brengen en het woord van Napoleon steeds voor oogen moet hebben, n.l. dat men wel de eigen fouten en tekortkomingen ziet, doch die des 's vijands niet.

Zulks was von FRANÇOIS zich bewust, toen hij op 6 October die merkwaardige woorden: „Nur wenn gedrängt“ in zijn bevel schreef.

Mijne Heeren, ik ben er van overtuigd, dat er onder U verschillende, misschien zelfs velen zullen zijn, die mijn voorafgaande vergelijkende beschouwingen te geflatteerd vinden voor ons leger. Dat is een kwestie van gevoel. En laten wij toch — vooral in dezen somberen tijd van afbraak en bezuiniging — dat gevoel eens wat meer optimistisch oriënteeren.

Ik acht juist voor een Staat, die neutraliteitspolitiek voert, het vertrouwen in zijn weermacht van primair belang. Dat vertrouwen moet er allereerst zijn tussehen de legerleiding en de troepen en dat vertrouwen moeten wij, beroeps- en reserve-officieren bij onze soldaten aankweeken door niet pessimistisch gestemd te zijn bij onze vergelijkingen met andere legers en volken.

Ik ben er van overtuigd, dat wij de moreele factoren te weinig naar voren brengen in vredestijd en dit is te betreuren. Juist een bewust gevoel van zelfvertrouwen, dat ook tot in het buitenland moet doordringen, is de beste waarborg om een Staat, die onze neutraliteit zou willen schenden, af te schrikken. Het kleine Zwitserland geeft ons daarvan het voorbeeld.

Wij zijn in het gelukkige bezit van een land, waarvan het terrein zich uitstekend voor de verdediging leent, zeker even goed als het gebied in Oost-Pruisen. Wij bezitten rivieren, waarbij de Angerapp een beekje is en een vesting Holland, die uit een verdedigend oogpunt de linie der Masoerische meren verre overtreft.

Indien de sehelder onzer neutraliteit weet, dat *dit* land door een vastberaden, zij het ook minder geoefend leger met een moderne mitrailleurbewapening zal worden verdedigd, zal hij zich wel tweemaal bedenken, alvorens hij zijn wandaad zal volvoeren.

Dit moeten wij officieren, beseffen en het onze troepen telkens weer voorhouden, evenals het feit, dat zij, als Nederlandsche jongens, in het geheel niet behoeven onder te doen voor die uit andere landen.

Mijnheer de Voorzitter, ik acht mij gelukkig te kunnen verklaren, dat ik geloof aan het plichtsbesef van onzen Nederlandschen soldaat en dat ik dat plichtsbesef en zijn uithoudingsvermogen geenszins wensch achter te stellen bij die van de soldaten van andere landen. Deze eigenschappen zijn goud waard, wanneer de man eigen grondgebied moet beschermen en beseft, dat door zijn energiek volhouden duizenden voor den oorlogsjammer kunnen worden behoud. Dat is een geheel andere omstandigheid, dan wanneer diezelfde man richting Brussel of Berlijn marcheert.

Ik moge eindigen met den wensch uit te spreken, dat de vredesperiode voor ons vaderland tot in lengte van dagen moge voortduren, doch dat indien ooit de oorlogsfakkel over Nederland mocht rondwaren, onze legerleiding en onze troepen op even zelfopofferende manier hun plicht tot het uiterste zullen weten te doen, als de dappere Duitsehe commandanten en troepen van het 8e Leger in 1914 hebben gedaan.

De Voorzitter. M. H. Een voordracht als deze, zal wel geen aanleiding geven tot debat. Mochten er Heeren zijn, die naar aanleiding van de rede van den heer WILSON nog vragen zouden willen stellen, zoo kan dat thans geschieden en zal Spr. die vragen wel willen beantwoorden.

Ik dank den Kapitein WILSON zeer voor zijn uitnemende voordracht. Spr. behandelde op klare wijze een uitermate belangrijke periode uit den wereldoorlog. Voor ons is deze

periode van bijzonder belang omdat zij zich afspeelde in terreinen, welke met de onze zeer veel overeenkomst vertoonden. De waarde van Spr.'s uiteenzettingen werd nog verhoogd door de vele photo's, die hij ons toonde en door het feit, dat hij ter plaatse eene studie van het terrein heeft gemaakt.

Spr. toonde duidelijk aan, wat een energieke bevelhebber met weinig geoefende doch plichtgetrouwe soldaten kan bereiken en zijn enthousiaste peroratie betreffende het groote vertrouwen dat hij stelde in onze eigen hoogere aanvoerders en onze troepen, was ons allen uit het hart gegrepen. Wij danken hem voor dit vertrouwen wekkende woord.

Ik dank voorts de heeren BAURDOUX en VAN BOVEN, die den Spr. bij de vertooning der lichtbeelden e.d. steunden.

M. H. Dit is de laatste vergadering geweest van ons werkjaar en na U een tot weerziens in het najaar te hebben toegeroepen, sluit ik deze bijeenkomst.

Mededeelingen van huishoudelijken aard.

NIEUWE LEDEN.

Nederland.

's-Gravenhage: E. Kraijenbrink, res. 2e Lt. Motord. Leiden: A. W. Lasonder, res. 2e Lt. 18 R. I. Utrecht: J. H. Ligterink, Korporaal V. L. Korps Motord. Roosendaal: G. C. F. de Bot, res. 2e Lt. Inf. Leeuwarden: G. Bleeker, Vdrg. Inf.

Samenstelling van het 8e Duitsche leger.

Commandant. General der Artillerie VON SCHUBERT
(17 Sept.—4 Oct.).
General der Infanterie VON FRANÇOIS
(4 Oct.—7 Nov.).
General der Infanterie OTTO VON BELOW
(na 7 Nov.).

Chef van den Staf. Generalmajor GRÖNERT (17 Sept.—2 Nov.)
Oberst SCHMIDT VON SCHMIDTSECK (2—13
November).
Generalmajor BÖCKMANN (na 13 Novem-
ber).

Troepen:

I A.K. (na 20 November min 1 I. D.).
General der Infanterie VON FRANÇOIS (na
4 October Generalleutnant v. KOSCH).
I Res. K. (vertrekt 5—8 November naar Polen).
General der Infanterie OTTO VON BELOW
(na 7 November Generalleutnant VON
MORGEN).
3 Res. Div. Generalleutnant VON MORGEN (na 7 No-
vember Generalleutnant KOLEWE).

Hauptreserve Königsberg (landweerddivisie).

Generalleutnant SOMMER.

6 L.W. Brig. | Hiervan vormen 33 en 34 L.W. Brig.
9 L.W. Brig. | tot 2 October de 3 L.W. Div. (General-
33 L.W. Brig. | leutnant VON DER GOLTZ, na 2 October
34 L.W. Brig. | Generalleutnant VON EINEM); na 4 Oc-
70 L.W. Brig. | tober vormen 34 en 70 L.W. Brig. de 3
| L.W. Div. (VON EINEM, later General-
| leutnant JACOBY). Na begin November
| bestond 3 L.W. Div. uit 6 en 34 L.W.
| Brig. (JACOBY).

Landstormtroepen van de vestingen Lötzen en Königsberg
en uit de Weichselvestingen.

1 C. D.   Generalleutnant BRECHT.

Voorts van 18 October tot 5 November:

XXV Res. K.   General der Infanterie VON SCHEFFER-
BOYADEL.

Overzicht van de sterkte van het 8e Leger op verschillende data en van de Nederlandsche strijdkrachten.

ONDERDEELEN	Sterkte v. h. 8e Leger.				Sterkte van het Ned. leger.	OPMERKINGEN.
	18 Sept.	na aankomst XXV Res. K.	10 Nov.	na vertrek I I. D.		
bataljons infanterie .	63	87	37	24	72	1) Bezettingen van Königsberg en Lötzen inbegrepen. 2) Zonder de bezetting van Königsberg. 3) Zonder voormalige vestingartillerie.
" landweer en landstorm	62 ¹⁾	62 ¹⁾	61 ²⁾	61 ²⁾	mem.	
eskadrons en comp. wielrijders	67	73	56	52	40	
stukken veldgeschut	314	386	270	216	224 ³⁾	
middelbaar veldgeschut (10—15 c.M.)	98	98	98	80	136 ³⁾	
aantal korpsstaven .	2	3	1	1	4	
" divisiestaven .	7	9	5	4	8	
" zelfst. brigadestaven	3	3	3	3	mem.	
aantal lichte divisiën (brig.)	1	1	1	1	1	

Sterkte van den tegenstander op 17 September 1914.

1e Leger: II, III, IV, XX A.K.

XXVI Res. K.

5. Schützen-Brigade

54, 57, 68, 72, 73, 76 Res. Div.

1 en 2 Garde Cav. Div.; 2, 3
Cav. Div.

1 zelfst. Cav. Brig.

16½ inf. divisiën.

4½ cav. divisiën.

2e Leger: I, VI en ½-XXIII A.K.

1. Schützen-Brigade.

4, 6, 15 Cav. Div.

79 Res. Div.

6½ inf. divisiën.

3 cav. divisiën.

Van dit leger waren XIII, XV en ½-XXIII A.K. bij
Tannenberg vernietigd.

10e Leger: XXII, III Sib. en I

Turk. A.K.

1 Cav. Div.

(in opmarsch II Kauk. korps

en 4 Cav. Brig.

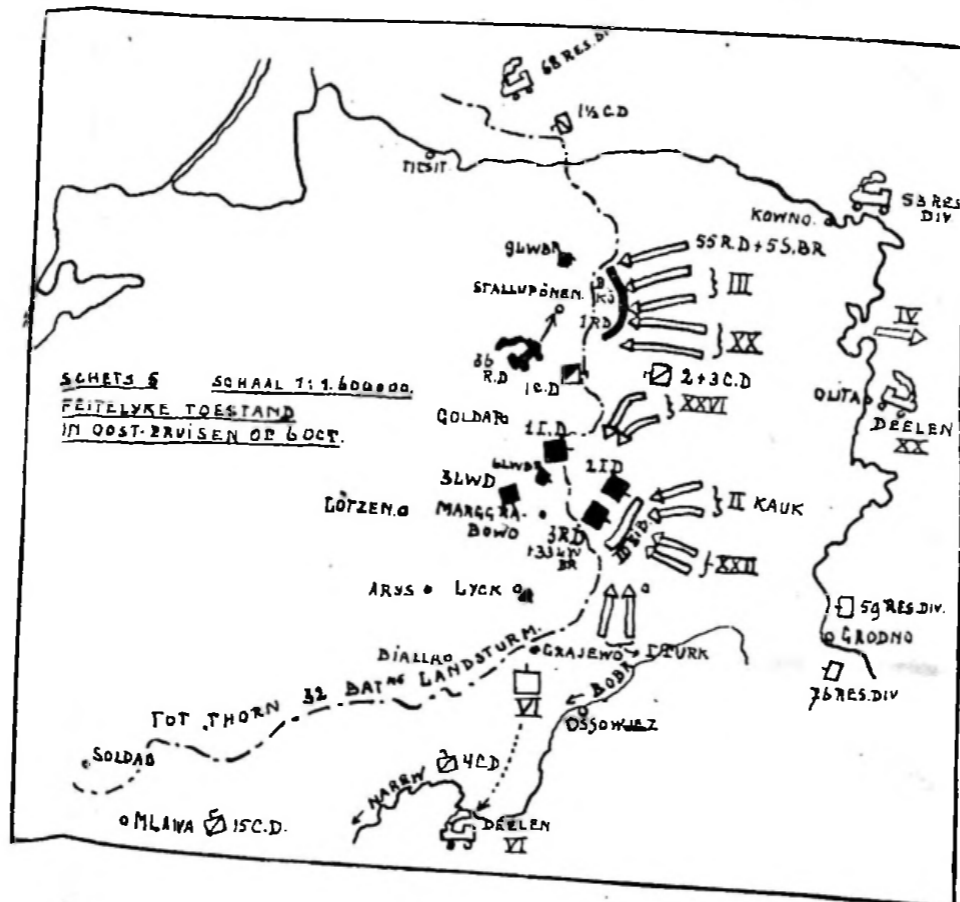
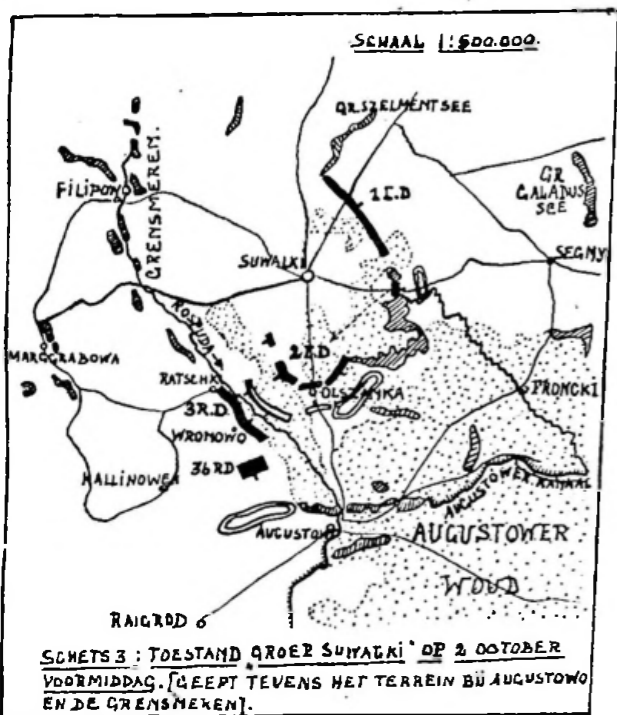
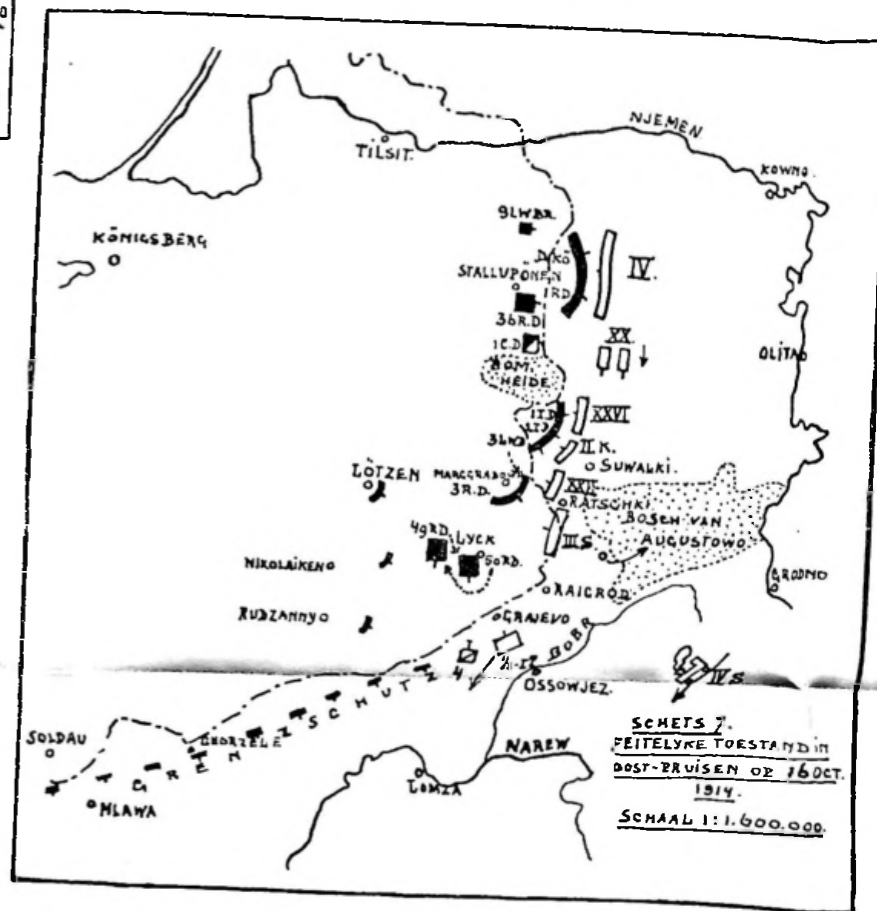
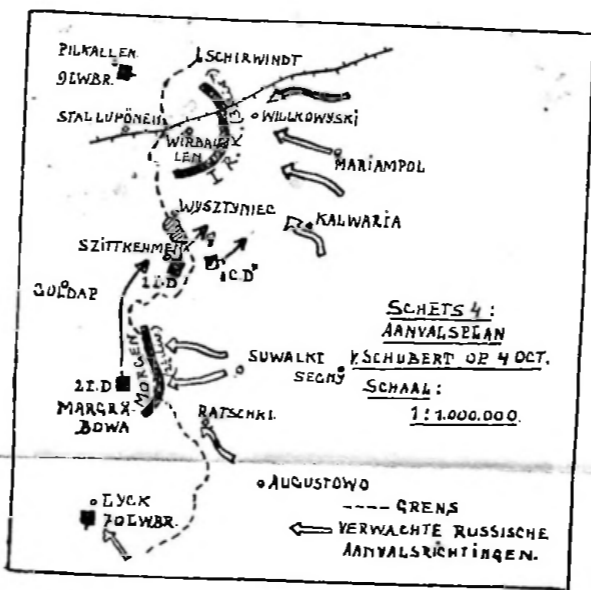
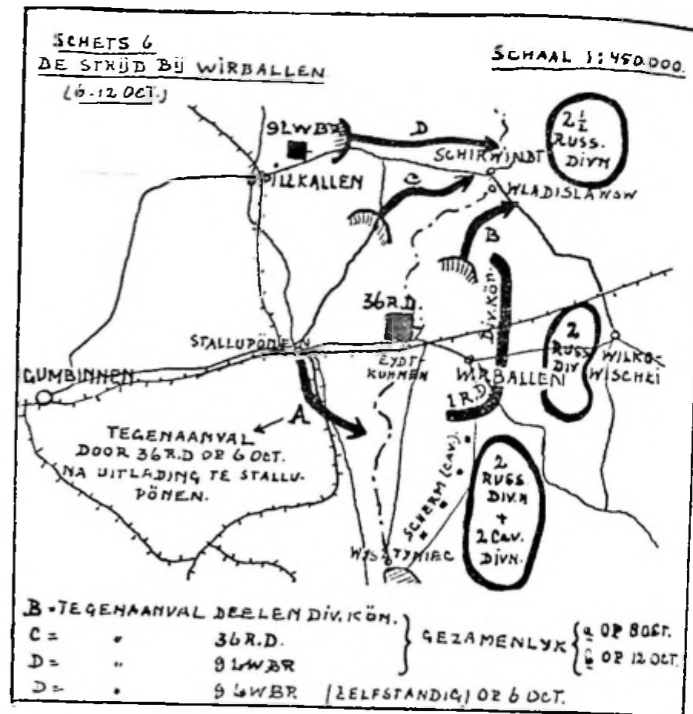
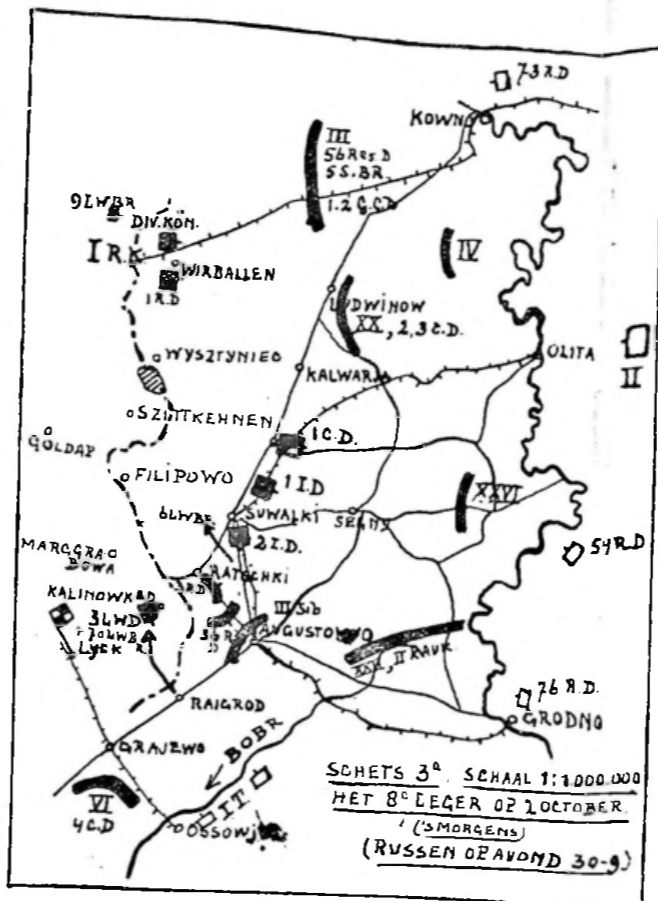
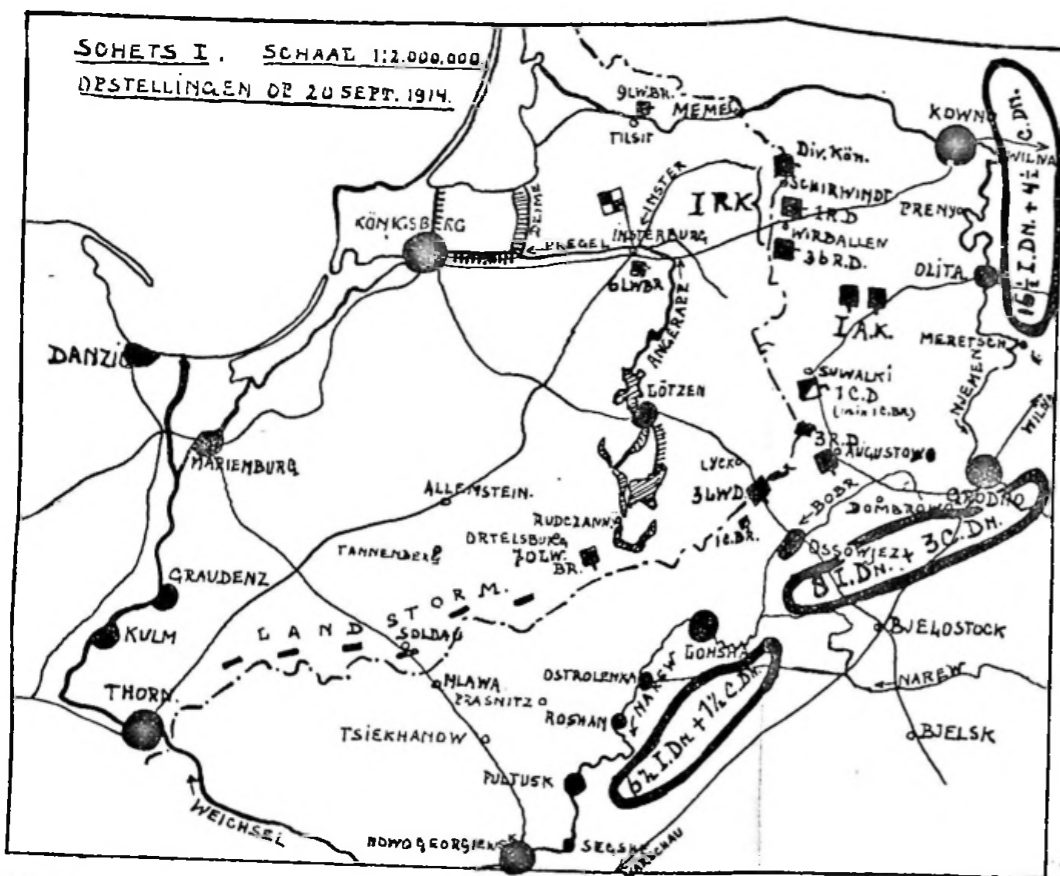
6 tot 8 divisiën.

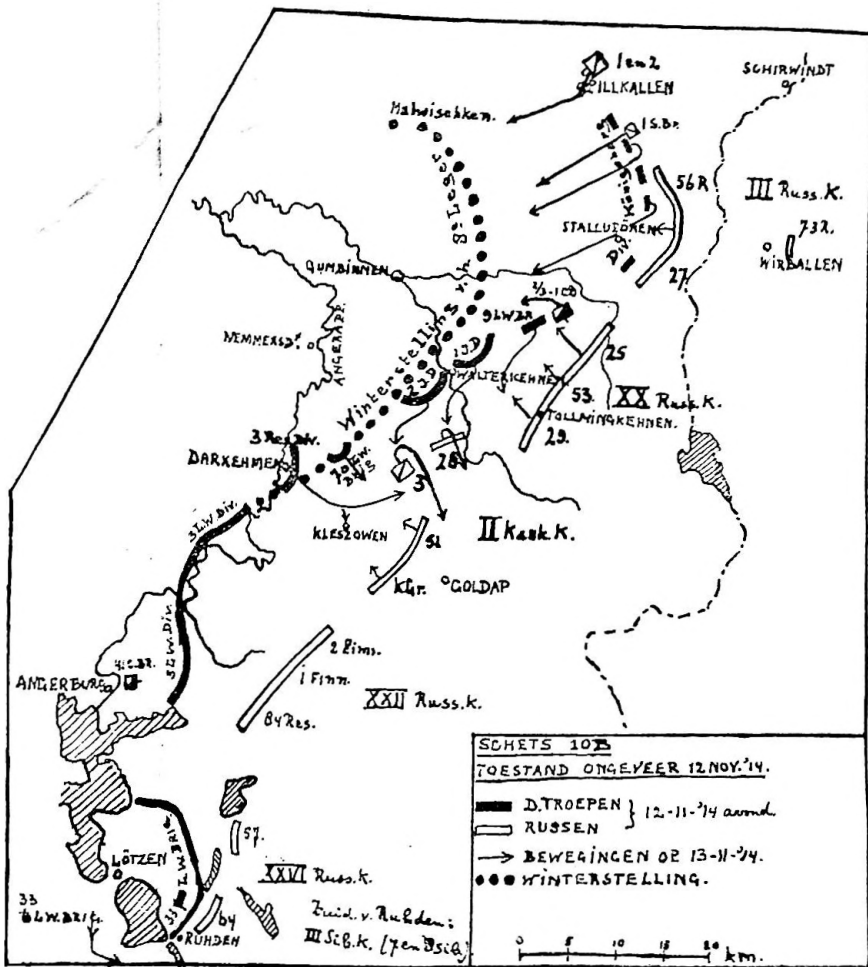
1 tot 1½ cav. divisiën.

Afdeeling Warschau. 2 inf. divisiën en 2 cav. divisiën.

Gebezigde Bronnen.

- Reichsarchiv. Der Weltkrieg 1914—1918. Vijfde en Zesde Deel.
- Daniloff Russland im Weltkriege 1914—1915.
- La grande guerre. (Russische Stafwerk).
- v. Schubert Meine Führung der 8. Armee in September 1914.
- v. François Der Husarenritt nach Druskieniki.
- v. Morgen Meiner Truppen Heldenkämpfe.
- Berg Was Mecklenburger Landsturm in Masuren erlebte.
- Winogradsky La guerre sur le front occidental.
- Busse Aus den belagerten Feste Boyn. (Sluit 15 Septr. af).
- von Mantey Kartenbilder des groszen Krieges.

ATTENTIE! Bij de beoordeling van de schaal der schetsen 1 tot en met 8 bedenke men, dat deze schetsen op 2/3 der grootte zijn gereproduceerd.

